

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв
Кафедра загальної та практичної психології

Освітня програма: Психологія. Практична психологія
Спеціальність: 053 Психологія

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня *магістр*

**ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ**

Здобувача *Педори Олександра Володимировича*

Науковий керівник:

Литовченко Ніна Федорівна,

кандидат психологічних наук, доцент

Рецензенти:

Горянська Анжела Михайлівна,

кандидат психологічних наук, доцент

Пісоцький Олександр Петрович

кандидат психологічних наук, доцент

Допущено до захисту: _____ 2024 р.

Завідувач кафедри:

Проф. _____ **Папуча М.В.**

Ніжин-2024

Анотація

Тема магістерського дослідження «*Психологічна готовність поліцейських до професійної діяльності в екстремальних умовах*» досліджувалася на теоретичному та емпіричному рівнях. Результати вивчення представлені у трьох розділах роботи. На теоретичному рівні автором проаналізовано проблему психологічної готовності, зокрема зміст поняття, представленість проблеми у науковому контексті, чинники та структуру психологічної готовності до професійної діяльності, з'ясовано сутність даного утворення у структурі особистості. У другому розділі проаналізовані питання специфіки професійної діяльності поліцейського та проблема психологічної готовності поліцейських до роботи в екстремальних ситуаціях. Так, були з'ясовані основні ситуації у професійній діяльності, що позначаються як екстремальні, їх види та особливості, а також структура психологічної готовності поліцейського до професійної діяльності. У третьому розділі проведено емпіричне вивчення психологічної готовності поліцейських до професійної діяльності в екстремальних умовах, проаналізовані основні результати, встановлені відмінності та взаємозв'язки між показниками психологічної готовності. Зроблено висновок про необхідність вдосконалення особистісної складової психологічної готовності у поліцейських.

Ключові слова: психологічна готовність, психологічна готовність до професійної діяльності, психологічна готовність до професійної діяльності поліцейського, екстремальні ситуації, екстремальні ситуації у професійній діяльності поліцейського

Abstract

The topic of the master's research "Psychological readiness of police officers for professional activity in extreme conditions" was studied at the theoretical and empirical levels. The results of the study are presented in three chapters. At the theoretical level, the author analyzes the problem of psychological readiness and the structure of psychological readiness for professional activity, and clarifies the essence of this formation. The second section analyzes the issues of the specifics of police professional activity and the problem of psychological readiness of police officers to work in extreme situations. The third section conducts an empirical study of the psychological readiness of police officers for professional activities in extreme conditions, analyzes the main results and concludes that it is necessary to improve the personal component of psychological readiness in police officers.

Keywords: psychological readiness, psychological readiness for professional activity, psychological readiness for professional activity of a police officer, extreme situations, extreme situations in the professional activity of a police officer

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	7
1.1. Поняття психологічної готовності: сутність феномену й основні підходи до його визначення7
1.2. Структура психологічної готовності до професійної діяльності14
Висновки до розділу 122
РОЗДІЛ 2. ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ23
2.1. Особливості професійної діяльності працівників поліції	23
2.2. Психологічна готовність поліцейських до дій в екстремальних умовах30
Висновки до розділу 238
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ДОД ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ39
3.1. Організація та методика дослідження	39
3.2. Аналіз отриманих результатів і рекомендації підвищення психологічної готовності поліцейських до професійної діяльності в екстремальних умовах	

.....
48

Висновки до розділу 3
.59

ВИСНОВКИ
.60

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ
.63

ДОДАТКИ
70

ВСТУП

Актуальність теми. Питання готовності фахівця до діяльності завжди є актуальним. У науці, зокрема психології готовність особистості до діяльності розуміють як особливий стан, коли людина фізично та психологічно готова до виконання певних завдань та конкретних дій. Загалом, означений феномен передбачає розуміння того, що потрібно зробити, наявність необхідних навичок і знань, а також емоційну готовність до виконання завдання. При цьому, готовність до діяльності є важливим чинником для успішного виконання завдань на у будь-якій діяльності.

В цілому, готовність особистості до діяльності є важливою для досягнення нею успіху. Так, коли людина готова до діяльності, то вона: не лише розуміє, що потрібно зробити, але й має необхідні вміння і знання для досягнення мети, які сприяють її продуктивності; відчуває себе більш впевненою у своїх можливостях і здібностях; є більш вмотивованою до виконання завдання; є більш емоційно зрівноваженою та здатна більш стримано реагувати на стрес і на екстремальні ситуації; має більшу ймовірність досягнути поставленої мети, Всі ці означені положення повною мірою можна віднести до фахової діяльності поліцейських, яка здебільшого відбувається у складних умовах.

Питання професійної діяльності працівників поліції вивчалось у низці наукових досліджень, зокрема Д. Александрова, О. Бандурки, В. Барка, Н. Бобро, В. Болотової, О. Землянської, З. Кісіль, І. Клименко, О. Кудерміної, В. Лапшиної, Т. Малкової, В. Медведєва, Л. Мороз, І. Охріменко, О. Тімченка, О. Цільмак, Д. Швеця, Г. Яворської та ін.

Психологічна готовність поліцейського до професійної діяльності досліджували В. Авер'янов, В. Андросюк, О. Бандурка, В. Барка, О. Бондаренко, Л. Ваврика, І. Голосніченко, Р. Калюжний, Л. Коваль, В. Медведєв, О. Рябченко, М. Тищенко та ін. Дослідники зробили вагомий внесок у вивчення психологічної готовності поліцейського до професійної

діяльності зокрема. Науковці зазначають, що професійна діяльність поліцейського перебуває у складних, а інколи в екстремальних умовах.

Разом із тим аналіз проблем психологічної готовності поліцейських до професійної діяльності в екстремальних умовах далеко не вичерпав себе, оскільки професійна сфера постійно йде вперед, що породжує нові проблеми, які потребують подальших досліджень, що й зумовило обрання темою нашого магістерського дослідження – *«Психологічна готовність поліцейських до професійної діяльності в екстремальних умовах»*.

Мета дослідження полягала у з'ясуванні особливостей сформованості психологічної готовності поліцейських до фахової діяльності в екстремальних умовах.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати проблему психологічної готовності особистості у психології та з'ясувати позиції науковців щодо її структури.
2. Розглянути особливості та специфіку професійної діяльності працівників Національної поліції.
3. З'ясувати структуру психологічної готовності поліцейських до діяльності крізь призму екстремальних ситуацій.
4. Емпірично дослідити психологічну готовність поліцейських до діяльності в екстремальних умовах.

Об'єкт дослідження: психологічна готовність особистості до професійної діяльності.

Предмет дослідження: психологічна готовність поліцейських до професійної діяльності в екстремальних умовах.

Гіпотеза дослідження: існує сукупність особистісних властивостей (професійно важливих рис), які забезпечують наявність означеної готовності до дій у працівників поліції.

Методи дослідження: опитувальник «Піддатність екстремум-станам нервово-психічної напруженості» (В. Андросюк), Опитувальник Мотивації

успіху (О. Реан), Тест-опитувальник (О. Зверков, Є. Ейдман), Тест-опитувальник «Схильність до ризику».

Практичне значення: запропонована методика може використовуватися для з'ясування особливостей психологічної готовності до фахової діяльності в екстремальних ситуаціях працівників поліції, з'ясування їх особливостей у конкретної особи; розроблені рекомендації можуть використовувати у своїй роботі практичні психологи з метою оптимізації психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах працівників поліції, а також самі поліцейські зможуть скористатися рекомендаціями щодо покращення власної психологічної готовності до професійної діяльності в екстремальних ситуаціях.

Апробація результатів дослідження.

Взято участь у конференціях:

1. *XIV Міжнародна науково-практична конференція «Психологія і війна»* (м. Ніжин, НДУ ім. Миколи Гоголя, 23-24 квітня 2024 року);
2. *V Міжнародна науково-практична конференція «Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери»* (м. Ніжин, НДУ ім. Миколи Гоголя, 26 листопада 2024 р.).

Наукові статті:

1. Педора О. Проблема готовності поліцейського до професійної діяльності. *Психологія і війна: збірник матеріалів XIV Міжнародної науково-практичної конференції (23–24 квітня 2024 р., м. Ніжин) / за ред. М. В. Папучі. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2024. С. 260–262.*
2. Педора О. Проблема формування психологічної готовності особистості до професійної діяльності. *Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери: збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції (26 листопада 2024 р., м. Ніжин) / За заг. ред. О. В. Лісовця. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2024. С. 103–106.*

Структура роботи: магістерська робота складається зі змісту, вступу, трьох розділів із підпунктами, висновків до кожного розділу, загального висновку, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи 77

сторінок, основного тексту 60 сторінок, список використаних джерел вміщує 54 найменувань, додатків 3 на 9 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Поняття психологічної готовності: сутність феномену й основні підходи до його визначення

У психологічній науці інтерес дослідників до феномену *готовність* виник на початку 20 ст. Так, українська дослідниця І. Гавриш вказала, що в цей період *готовність* як відповідний психофізіологічний стан особи, що зумовлював появу поведінкових реакцій конкретного спрямування. За такого тлумачення названий феномен розглядався як один із можливих проявів установки (наміру) людини у класичному варіанті згідно Д. Узнадзе. На думку авторки, саме таке розуміння *готовності* було властивим для першого етапу її дослідження. Натомість другий етап вивчення феномену дослідниця пов'язує із відомим класиком зарубіжної психології Г. Олпортом, який розглядав *готовність* особистості у контексті її саморегуляції як один з критеріїв розвиненості [48, с. 15–16]. Так, психологічна *готовність* тлумачиться як здатність справлятися із психологічними й емоційними вимогами певної ситуації чи конкретних завдань; вміння бути спокійним, зосередженим і ефективним навіть у стресових умовах.

Третій етап дослідження припадає на другу половину 70-х років 20 ст. у межах якого *готовність* розглядалася у царині людської праці (або ж трудової діяльності). Зокрема О. Степанов розкриває сутність феномену як максимальний стан налаштованості психофізіологічних систем організму особи на виконання цілеспрямованих активних дій [34, с. 89]. При цьому, автор підкреслює, що саме *готовність* до дій людини є основною умовою, яка забезпечує якісний результат. Науковим підґрунтям такого розуміння означеного феномену стала теорія професійної діяльності, що активно

розроблялася вітчизняними науковцями, оскільки існував певний соціальний запит з боку держави. У контексті означеної вітчизняної концепції під готовність до діяльності стали розуміти особливий стан особистості, що вказує на існування у суб'єкта чіткого образу структури дії та постійної спрямованості свідомості на її виконання.

На думку Т. Гури, В. Михайличенка, саме на останньому етапі з'являються два основні підходи щодо наукового аналізу готовності особистості до трудової діяльності: функціональний і особистісний. Характерною ознакою цього етапу дослідження, згідно уявлень авторів, є уточнення самого феномену, який стали позначати як психологічна готовність. Разом із тим, з'являється значна кількість дефініцій готовності і поряд із готовністю *психологічною* досліджуються: рівень фізичної підготовки та здатність виконувати фізичні завдання (*фізична готовність*); сукупність досвіду, необхідного для виконання фахових завдань (*професійна готовність*); ефективне володіння емоціями та збереження спокою у стресових ситуаціях (*емоційна готовність*); вміння взаємодіяти з іншими, працювати у команді та спілкуватися (*соціальна готовність*) [50, с. 44].

Зв'язок психологічної готовності до діяльності з адаптацією вперше було доведено зарубіжним дослідником Е. Торндайком [51], який сформулював закон готовності (Thorndyke's laws of learning) відображає можливість закріплення стимульних реактивних зв'язків у мозку за умови неодноразової реалізації успішних способів поведінки; наступним важливим етапом розвитку феномену готовності до діяльності була праця Д. Узнадзе, у якій розкрито суть феномену установки, яка, на думку дослідника, пояснювала механізм впливу неусвідомлюваної особою інформаційної оцінки оточення на рівень прояву готовності до діяльності, а саме: готовність до діяльності передбачає наявність установки як часткового прояву готовності [38].

Так, у психології праці й інженерній психології активно використовується поняття готовність до праці, що є тотожним психологічній готовності. Згідно уявлень низки авторів, готовність до діяльності розглядають

як особливий психічний стан, відмінність якого полягає у найбільш оптимальному рівні емоційної налаштованості особистості на виконання певної дії, в усвідомленій мотивації щодо досягнення нею поставленої мети [14].

Важливим аспектом аналізу готовності є питання її видів. Наразі існує дві класифікації досліджуваного явища, які беруть свій початок з останньої чверті 20 ст. Зокрема як відмічає В. Юрченко [51, с. 737], одна з класифікацій була розроблена вітчизняним психологом М. Левітовим, який поділяє досліджуване явище на два види: довготривала та тимчасова (або інша назва – передстартовий стан). При цьому, передстартовий стан у свою чергу поділяється ще на три підвиди: занижений, звичайний, підвищений. На думку автора, звичайна готовність з'являється перед (на початку) виконання цілком знайомої діяльності, підвищена – у процесі виконання творчої діяльності з достатньо великою мірою новизни. Натомість занижена психологічна готовність є наслідком значної міри емотивності особи, що проявляється у неувважності, незібраності, великій кількості хибних дій.

Інша спроба кваліфікувати готовність (психологічну) була розроблена у контексті концепції професійної діяльності у 70-х роках 20 ст. вітчизняними психологами Л. Кандибовичем, М. Дьяченко. Так, досліджуване явище також поділяється на два види – тривалу (або загальну) та ситуативну (або тимчасову). Зокрема зміст загальної готовності визначається набутими знаннями, намірами, мотивами, вміннями, навичками, досвідом і якостями, що вказують на стійкість особистості. Натомість ситуативна готовність людини підкреслює її внутрішню зорієнтованість на певну активність (дії, поведінку) й передбачає актуалізацію й мобілізацію абсолютно всіх можливостей на цілеспрямовані й активні дії. Отже, іншими словами, ситуативна готовність вказує лише на психічний стан особи. При цьому кожен із виокремлених видів має у своєму складі, згідно поглядів авторів, мотиваційний, пізнавальний, емоційний і вольовий компоненти.

Також варто зазначити, що у сучасних дослідженнях були виділені й інші види готовності, зокрема мотиваційної Х. Дмитерко-Карабин, морально-

психологічної Л. Кондрашовою, готовність до розумової і фізичної праці В. Моляко. Разом із тим, А. Книш відмітив, що психологічна готовність у контексті професійної теорії тлумачиться як важливе фахове утворення, яке містить у собі: актуальні та необхідні риси характеру та темпераменту (відповідно з вимогами професії до фахівця); сукупність можливостей, здібностей і практичного досвіду; усталену систему мотивації і намірів особистості; професійно важливі якості особи [36, с. 40]. Так, прийнято вважати, що означене утворення є своєрідним інтегрованим показником реалізації конкретною особистістю професійної діяльності; це одночасно система досвіду з фаху особи та конкретні її якості, а також компоненти професійної спрямованості, зокрема цілі, наміри, вподобання, інтереси та переконання.

Вагомим аспектом у контексті визначення суті психологічної готовності є відмінності цього феномену у функціональному й особистісному підходах. Так, Е. Остапенко підкреслює, що у межах функціонального підходу, досліджуване явище пов'язується із психічними функціями (когнітивними й емоційно-вольовими), виникнення яких і є основним підґрунтям для досягнення намічених результатів, іншими словами – це психофізіологічний стан, який є механізмом для актуалізації актуального досвіду особистості фахівця. Натомість у межах особистісного підходу означене утворення розуміють як особистісні передумови для досягнення успіху у професійній діяльності. Зокрема їх основними ознаками вважають інтегративність, стійкість, а також вміння керувати власними діями, емоціями та думками [39, с. 77].

Найбільш відомим представником серед українських дослідників у межах функціонального підходу є В. Семиченко. Згідно уявлень авторки, психологічна готовність до фахової діяльності є психологічним станом, що інтегрує у собі: 1) оперативну готовність, зміст якої полягає у швидкій активізації людини у конкретну діяльність із максимальною мірою активності; 2) функціональну готовність, яка дозволяє зрозуміти власні цілі, відповідні умови та з'ясувати варіанти виконання дій (способи діяльності); 3) особистісну

готовність, яка вмикає тривалу активність під час перебігу трудової діяльності, акумулює та розподіляє у часі спонукальні, вольові, інтелектуальні зусилля й оцінює всі ймовірні результати крізь весь процес діяльності [39, с. 97].

Натомість же психологічна готовність особистості у межах психологічного підходу ґрунтується на: спеціалізованих знаннях у конкретній сфері діяльності; загальних вміннях і навичках, зокрема комунікативності, досвіді вирішення проблем і критичному мисленні; вміннях керувати своїм внутрішнім психічним станом, що допомагає їй впоратися зі стресом або іншими негативними емоційними станами; задоволенні від діяльності, яку вона виконує (мотивована); швидкому пристосуванню й адаптації до нових обставин, технологій або методів роботи; повинна діяти згідно з прийнятими професійними стандартами та цінностями [2, с. 26].

Разом із тим, варто відмітити, що єдиних поглядів на суть психологічної готовності наразі не спостерігається у межах особистісного підходу. Зокрема М. Кулакова [25, с. 16] схильна її позначати як інтегративну якість особистості, О. Літікова [26, с. 17] – об'єднану (інтегровану) властивість майбутнього фахівця, С. Тарасова – психологічну та педагогічну таксономію [42, с. 177], а О. Кривильова підкреслює її роль у розкритті потенційних можливостей особи. Водночас, О. Серняк [40, с. 15] тлумачить досліджуване явище у якості цілісного особистісного фахового новоутворення, а П. Харченко [46, с. 17] наголошує, що психологічна готовність є внутрішньо-цілісним поєднанням усіх компонентів психіки фахівця. При цьому перелічені науковці єдині у тому, що досліджуваний феномен є результатом професійної підготовки.

Помітно, що думки дослідників з приводу визначення суті психологічної готовності досить різноманітні, що вказує на її складності та важливості подальшого вивчення. У загальному, означене утворення розглядається як міра відповідності психічних процесів, а також досвіду та властивостей особистості, конкретним вимогам і заявленим завданням діяльності. Саме тому, психологічна готовність є вагомим підґрунтям щодо міри стійкості,

налаштованості й активності фахівця у контексті реалізації цілеспрямованих дій.

Відповідно, психологічна готовність є найбільш необхідною умовою, яка визначає успішність виконання будь-якої діяльності. Власне виникнення в особи стану готовності до виконання дій розпочинається із формулювання мети, в основі якої знаходяться потреби та мотиви або ж фахівець усвідомлює завдання, задачу, що поставлені перед ним. Дослідники схильні вважати, що найбільш суттєвою ознакою феномену готовності (психологічної) є поява в особистості загальної налаштованості (у деяких науковців мобілізованості, напруженості) всіх психічних процесів з метою подолання труднощів при виконання діяльності та досягнення [3].

У низці сучасних досліджень [4], стан зібраності (мобілізованості) тлумачать як відношення між наявними та потенційними можливостями, а сам стан готовності містить у собі відношення наявних (актуальних) можливостей до поставлених вимог. При цьому, максимальна мобілізованість повністю не може забезпечити готовність, а тому не завжди при сформованій готовності потрібна мобілізованість. Відповідно, психологічна готовність містить у собі не лише психічний стан, а й певні (важливі) властивості особистості.

Отже, психологічна готовність до діяльності особи передбачає не лише опанування необхідними навичками, уміннями і знаннями певного фаху, але й зорієнтованість на виконання професійних завдань, налаштованість на певні дії та мобілізація внутрішніх ресурсів особистості фахівця, необхідних досягнення позитивного результату. Натомість недостатня психологічна готовність до виконання діяльності може призвести до підвищеної чутливості щодо стресогенних чинників, зниження функціональних показників і мотивації до праці, що в цілому відображається на ефективності діяльності та порушує психологічний стан співробітника.

При цьому, прихильники особистісного підходу, в основі якого лежать ідеї системно-діяльнісної концепції особистості, теорії єдності особистості та діяльності [15], значно збагатили зміст психологічної готовності до діяльності,

представши її як сукупність (систему) професійно значущих рис, набутого досвіду, спеціальних знань, комунікативних вмінь, які дістали подальшого розвитку у сучасних дослідженнях.

Натомість прихильники функціонального підходу вважали, що готовність до діяльності – це специфічний психологічний стан, підґрунтям якого є здатність спрямувати себе на виконання певної діяльності, актуалізувавши всі свої сили та можливості. При цьому, дослідники з'ясували, що надзвичайно важливими чинниками цього утворення є: передстартова активізація, чітке уявлення мети та завдань діяльності, виражена й актуальна оцінка наявних ресурсів і необхідних зусиль, ймовірність досягнення позитивного результату [17].

Психологічна готовність до професійної діяльності, з одного боку, як специфічний стан особистості, що характеризується прийняттям своєї ролі, задоволеністю професійною діяльністю, і, з іншого боку, - як наявність певних особистісних властивостей і досвіду, що дають змогу ефективно виконувати завдання в екстремальних ситуаціях.

Загалом, психологічну готовність до професійної діяльності дослідники схильні тлумачити як багатогранне цілісне психічне утворення, як сукупність функціональних, операційних та особистісних складових, що мають динамічну структуру та функціональну залежність між собою. При цьому, у контексті діяльнісного підходу готовність розглядають як умову або здатність до успішної діяльності; у парадигмі особистісного підходу готовність визначають як своєрідну налаштованість особи на певну поведінку, установку на активні дії, пристосування для здійснення успішних дій у певний момент, зумовлене мотивами та психічними властивостями особистості

Таким чином, психологічна готовність людини до професійної діяльності – інтегративна риса особистості (цілісність мотиваційних, когнітивних, вольових і емоційних процесів), які надають змогу фахівцю виконувати професійні обов'язки та сприяє ефективній реалізації мети та завдань діяльності. Вивчення психологічної готовності відбувалося у контексті різних

підходів, зокрема функціонального, особистісного, діяльнісного. Так, психологічну готовність до професійної діяльності фахівця розуміють як: сукупність (систему) професійно значущих рис, набутого досвіду, спеціальних знань, комунікативних вмінь; стан особистості, зумовлений прийняттям своєї ролі та почуттям задоволеності під час виконання професійної діяльності. У сучасних дослідженнях підкреслюється взаємозв'язок функціонального й особистісного у психологічній готовності, що підкреслює з одного боку складність феномену, а з іншого – його важливість для оптимізації діяльності, так і для розвитку особистості як суб'єкта цієї діяльності.

1.2. Структура психологічної готовності до професійної діяльності

Отже, нами було з'ясовано, що психологічна готовність розглядається як невід'ємний компонент загальної професійної готовності та передбачає наявність значущих фахових рис, постійну та стійку спрямованість (людини) фахівця на виконання діяльності, глибоке розуміння фахівцем особливостей реалізації цілей і завдань професійної діяльності. Разом із тим, досліджуване явище являє собою сукупність різноманітних і водночас взаємопов'язаних між собою особистісних і функціональних властивостей суб'єкта, які є необхідними для ефективного виконання будь-якої діяльності.

Водночас, дослідниками було зазначено, що психологічна готовність людини до діяльності виражає її загальну спрямованість на певну активність, відображаючи активне ставлення до будь-яких аспектів дійсності та самого себе. Також у дослідженнях було відмічено, що це складне психологічне утворення, яке специфічно акумулює й інтегрує широку систему ставлень людини до світу, себе, людей. При цьому, будь-який вид готовності зумовлений наявністю у суб'єкта образу структури певної дії та постійної інтенції на її виконання у вигляді мотиваційного утворення спрямованого на результат. Психологічна готовність це динамічне утворення, що передбачає функціонування його на різних рівнях організованості як системи, що

розвивається, кожен з яких спричинений специфікою репрезентації її компонентів і мірою їх вираженості.

У довідкових психологічних джерелах психологічна готовність тлумачиться як особливий вид загальної готовності (стану), який спрямовує (налаштовує) особу на дію або активність. Натомість у практичних і життєвих ситуаціях готовність розглядається крізь призму обставин (сфер) двох варіантів, зокрема існує загальна та ситуативна готовність. Зокрема у першому випадку означене явище тлумачиться як сукупність установок, досвіду (знань, навичок, умінь) та мотивів діяльності, що сприяють ефективному розв'язанню плінних завдань професійної (трудової) діяльності. Натомість у другому значенні (ситуативна готовність) явище передбачає активізацію внутрішнього потенціалу особистості з приводу підготовки (налаштування) до певної поведінки, дій; іншими словами – одноразова мобілізація усіх психологічних ресурсів (потенціалів) людини. Водночас, психологічні елементи загальної і ситуативної готовності представлені подібними домінуючими елементами, зокрема мотивацією, інтересом, прагненнями щодо досягнення успіху, пізнавальною сферою, вольовою регуляцією, стійким емоційним реагуванням [33].

Отже, зміст психологічної готовності (як специфічного стану) зумовлює реалізацію будь-якого виду діяльності на належному, надійному та ефективному рівнях [35]. При цьому, основним завданням означеного явища можна вважати забезпечення необхідної актуалізації (рівня) психічних процесів, які мають підтримувати працездатність людини упродовж певних відрізків часу [31]. Також, фахівці вказують, що вплив цього феномену спостерігається і у поєднанні внутрішньої налаштованості на діяльність (її виконання) з актуальним спектром психологічних ресурсів особистості: когнітивних, психофізичних, мотиваційних тощо. []. Отже, для психологічної практики важливим завданням є встановлення провідних складових у структурі психологічної готовності. Означена інформація сприятиме визначенню специфіки досліджуваного явища для внесення коректив у ефективність

психологічної підготовки фахівців конкретної галузі праці, що у свою чергу зумовлювати зростання потенціалу особистості, стимулюватиме її саморозвиток і звершення як фахівця.

У контексті теорії професійної діяльності дослідники схильні розглядати психологічну готовність як цілісний особистісний феномен (систему). Найбільш поширеними поглядами на її структуру є сукупність значущих структурних елементів, серед яких: комплекс мотивів професійної діяльності (перевага окремих мотивів); психологічна налаштованість (позитивна, негативна, нейтральна); сила емоційного реагування; сукупність знань про змісту діяльності та способи її реалізації (компоненти фахової компетентності); сукупність вмій і навичок практичного спрямування (складові підготовленості фахової сфери); професійно важливі риси фахівця; професійна самосвідомість і ставлення суб'єкта до обраної професійної діяльності [28].

У психологічній науці існує низка спроб виділення основних компонентів психологічної готовності. Всі вони різняться кількісним складом і значущістю о взятих її елементів у загальній системі. Зокрема у початковому варіанті існує 7 відповідних позицій: 1) орієнтація на розуміння власних потреб і потреб трудової спільноти, їх співвідношення із завданнями, які поставлені в установі; 2) чіткі цілі, плани, завдання діяльності, зокрема розуміння актуальних потреб; 3) об'єктивне ставлення до умов професійної діяльності, до своїх можливостей і потенціалів, оцінка минулого досвіду (досягнення успіхів, невдачі та їх причини); 4) оцінка можливостей психологічних ресурсів щодо вирішення професійних завдань (інтелектуальних, емоційно-вольових, мотиваційних тощо); 5) осмислення свого позитивного досвіду у ході досягнення професійних і навчальних цілей, успішних варіантів розв'язання ситуацій; 6) здатність людини швидко переходити у стан готовності до діяльності; 7) саморегуляція, самонавіювання, аутотренінг для досягнення намічених цілей [2].

Психологічна готовність людини до діяльності виникає і розвивається на основі низки суперечностей, які виникають у життєвому та професійному досвіді особистості. Готовність людини до певної діяльності, дій не виникає

сама по собі (мимовільно). Умови та передумови для її розвитку створюються в цілісному контексті професійного становлення та розвитку фахівця [9]. Психологічна готовність особистості є наслідком процесу та досягнутого результату розвитку здібностей. Тут мова в основному йде про так звані загальні й спеціальні здібності як якості особистості, що визначають успішність оволодіння певною діяльністю і вдосконалення в ній. Отже, процес становлення професіоналізму особистості пов'язаний із інтенсивним розвитком складних і спеціальних здібностей, досягненням відповідного рівня обдарованості. Серед сукупності складних і спеціальних здібностей особлива роль належить інтелектуальним, які ніби мають системну властивість, оскільки основою будь-якого розвитку є насамперед розвиток інтелектуальний. Як бачимо, найбільш вагомий компонент психологічної готовності є інтелектуальний.

Професіоналізм особистості залежить також від рівня розвитку професійно важливих якостей суб'єкта праці, тобто таких якостей особистості, які впливають на результативність діяльності. Існують особистісно-індивідуальні особливості, необхідні як для успішної професійної діяльності людини в цілому (загальна інтелектуальність, творчий склад розуму, дотримання моральних і правових норм поведінки, чітке і ясне мовлення, аналітичне мислення, розвинена інтуїція, спостережливість), так і для конкретного напрямку її діяльності. Зокрема для професій, які пов'язані з дослідженням є необхідними наступні професійно важливі якості як: емоційна холодність, стриманість, раціоналізм. Натомість для фаху, в основні яких практична взаємодія з людьми виокремлюють інший спектр значущих якостей: готовність до встановлення контактів, швидка орієнтація у ситуації, вміння викликати довіру, вміння слухати та чути, розуміти внутрішній світ людей, спостережливість, емпатійність, емоційна стабільність тощо [1].

Водночас, професійно важливі риси (якості, властивості) особистості є підґрунтям індивідуальних ознак досліджуваного явища та результатом процесу підготовки. Фактично, це властивості суб'єкта діяльності, які є

необхідними для реалізації фахових дій на заданому рівні вимог і, які суттєво визначають успішність досягнення результату. Отже, означені властивості особистості вказують на міру розвиненості психологічної готовності професійної діяльності та забезпечують успішність (продуктивність, якість, результативність тощо) її виконання. Разом із тим, важливі професійні риси є багатофункціональними, проте кожен фах характеризується певним спектром важливих рис. При цьому, зв'язок між ними та продуктивністю діяльності залежить від суб'єктивного ставлення до діяльності та мотивації. Інколи дослідники беруть до уваги сукупність важливих професійних властивостей, які є загальними для всіх професій (тобто особистісно-ділові), зокрема організованість, ініціативність, відповідальність, дисциплінованість, уважність.

З іншого боку, дослідники, які вважають, що психологічна готовність – це психологічний стан, за якого відбувається мобілізація всіх ресурсів суб'єкта праці, які спрямовуються на виконання певної діяльності, розглядають структуру досліджуваного явища через наступні компоненти: *когнітивний (інтелектуальний), мотиваційний, емоційний і діяльнісний*. Варто відмітити, що переважна більшість науковців вважають, що сформованість когнітивного компонента готовності надає змогу особі усвідомити й оцінити альтернативи очікуваної / небажаної поведінки, а також з'ясувати для себе необхідність зростання власних особистісних і професійних умінь.

Загалом, когнітивний компонент психологічної готовності до професійної діяльності, на думку дослідників, ґрунтується на низці умінь, зокрема *аналітико-синтетичних* (вміння аналізувати ситуації, що виникають, виявляти проблеми та визначати шляхи їх розв'язання, класифікувати, систематизувати інформацію; *прогностичних* (вміння прогнозувати ефективність обраних засобів, форм, методів та прийомів, застосовувати набуті знання, вміння й навички у нових умовах); *конструктивно-проектувальних* (вміння структурувати, вибудовувати процес саморозвитку, вміння планувати діяльність). Як бачимо, когнітивний компонент готовності мотиваційно-ціннісний компонент є найбільш значущим у структурі готовності [22].

Когнітивний компонент передбачає розуміння завдань професійної діяльності; уважність до обстановки; здатність до аналізу ситуації, уявлення про ймовірні зміни умов, а також обсяг знань про психологічні реакції людей, їхню поведінку у життєвих ситуаціях [43].

З іншого боку, важливим є і мотиваційний компонент, який, згідно уявлень дослідників, утворюють чотири основні види мотивів, зокрема мета, значення та смисли, інтереси, потреби фахівця. Загалом, мотивація психологічної готовності – це поєднання двох основних пластів – змістового та динамічного. Проте її сутність розкривається у потребі в діяльності та зовнішньому мотиві, який відображає відповідну установку, пов'язану з поставленою метою. Суперечлива єдність цих двох пластів і є рушійною силою будь-якої діяльності [7]. Так, згідно іншої точки зору, мотиваційна (інша назва – мотиваційно-ціннісна) складова містить у собі й інтерес суб'єкта до навчання, його прагнення домагатися успіху, намагання представити себе з кращого боку, моральні принципи та переконання, які в цілому спрямовані на усвідомлення значення та важливості завдань фахової діяльності, відповідальності за справу, за зроблений вибір. життя інших людей.

Емоційна складова психологічної готовності стійкість особистості до викликів професії, емоційних навантажень, ризиків. Разом із тим, це здатність до саморегуляції, самовладання, до взяття на себе відповідальності у обставинах, які є наслідком взаємодії [6]. Також, згідно інших поглядів дослідників, емоційна складова психологічної готовності зумовлює наявність у суб'єкта професії вмінь виявляти власні активність, ініціативність, мати здатність протистояти втомі, долати у собі сумніви, бути впевненим у собі, своїх силах, орієнтуватися на успіх у діяльності [19]. Варто відмітити, що ця складова досліджуваного явища ґрунтується на властивостях, які приписуються собі суб'єктом, тобто залежать від самооцінки, яка визначає їх цінність (оцінює якості, поєднуючи їх із переживаннями особи). Отже, самооцінка тут виступає механізмом створення ставлення людини до себе, тобто містить оцінний елемент, підґрунтям якого є норми, критерії та цілі, а також уявлення про рівні

досягнень, моральні принципи, правила поведінки тощо. При цьому, самооцінка особистості завжди носить суб'єктивний характер, який ґрунтується на інтерпретації як власних емоційно-оцінних суджень, так і оцінок наданих оточенням [20]. Отже, емоційний компонент готовності до професійної діяльності передбачає самодіагностику важливих професійних рис фахівця та перспективи професійного зростання.

Діяльнісний компонент готовності до професійної діяльності реалізується у стратегіях поведінки. Фактично, це сукупність важливих способів і напрямків діяльності, які відображають динамічний бік мотивації активності фахівця та забезпечують розвиток її змісту. Дослідники виокремлюють різні стратегії, зокрема: уникнення складних життєвих ситуацій; прагнення до співпраці, взаємодії, подолання суперечностей; наслідування норм і правил прийнятих у професійному середовищі, самоствердження особистості серед професіоналів. Вибір конкретної стратегії суб'єктом визначається на основі мети та завдань діяльності та їх місця в ієрархії життєвих цілей особистості, що передбачає вибір способів, прийомів і методів досягнення бажаного результату [11].

Отже, означена складова психологічної готовності особистості до певної професійної діяльності вказує на наявність у фахівця практичних вмінь: орієнтуватися й адекватно себе вести в обставинах професійної діяльності; адаптуватися до умов виконання діяльності, які можуть змінюватися в залежності від окремо взятих чинників; впевнено діяти в умовах, які склалися на даний час; мобілізувати свої сили та здатності; працювати у команді (злагоджені дії зі співробітниками) [24].

На думку переважної більшості дослідників, структура психологічної готовності до професійної діяльності повною мірою залежить від виду, характеру та специфіки конкретної діяльності. При цьому, означені складові можна поділяти на високий, середній і низький рівні розвиненості, як кожному окрему, так і в цілому. Так, ознаками: високого рівня є чітко виражені всі компоненти явища; середнього рівня є наявність всіх необхідних чинників, проте виражені вони не належною мірою; низького – не виражені або взагалі

відсутні розуміння вимог професії, необхідні знання, спонуки до діяльності (мотиви), потреби, розвинені здібності, схильності до певного фаху [18].

Варто відмітити, що науковці, досліджуючи структуру психологічної готовності до професійної діяльності та зміст її компонентів, вказують на те, що можна формувати та розвивати як у цілому цей особистісний феномен, так і окремі її складові. При цьому, дослідники відмітили, що феномен психологічної готовності є вже наслідком підготовки особистості до відповідної трудової активності. Саме тому професійна підготовка фахівців є невід'ємним процесом формування психологічної готовності до професійної діяльності як найбільш важливого, складного та стійкого особистісного утворення, яке має вирішальне значення для успішного виконання функціональних обов'язків як у звичайних, так і в складних умовах діяльності.

Таким чином, зміст психологічної готовності фахівця зумовлює реалізацію будь-якого виду діяльності на належному, надійному та ефективному рівнях, а її основне завдання полягає у забезпеченні необхідного рівня психічних процесів, які мають підтримувати працездатність людини упродовж певних відрізків часу. Психологічну готовність як цілісний особистісний феномен складає сукупність значущих структурних елементів, серед яких: комплекс мотивів професійної діяльності (перевага окремих мотивів); психологічна налаштованість (позитивна, негативна, нейтральна); сила емоційного реагування; сукупність знань про змісту діяльності та способи її реалізації (компоненти фахової компетентності); сукупність вмінь і навичок практичного спрямування (складові підготовленості фахової сфери); професійно важливі риси фахівця; професійна самосвідомість і ставлення суб'єкта до обраної професійної діяльності.

Загалом, структура психологічної готовності особистості до професійної діяльності представлена такими компонентами: 1) когнітивним, який визначає уявлення людини про найбільш важливі риси фахівця конкретної галузі; 2) мотиваційним, що вказує на зміст професійної спрямованості суб'єкта; 3) емоційний, який передбачає розвиненість адекватної самооцінки й

об'єктивного ставлення до власних професійних і особистісних рис;
4) діяльнісний, що вказує на практичні вміння і навички, спрямованість на професійні звершення та саморозвиток особи.

Висновки до розділу 1

Психологічна готовність людини до професійної діяльності – інтегративна властивість особистості (цілісність мотиваційних, когнітивних, вольових і емоційних процесів), яка надає змогу фахівцю виконувати професійні обов'язки, сприяє ефективній реалізації мети та завдань діяльності. Вивчення психологічної готовності відбувалося у контексті різних підходів, зокрема функціонального, особистісного, діяльнісного. Так, психологічну готовність до професійної діяльності фахівця розуміють як: сукупність (систему) професійно значущих рис, набутого досвіду, спеціальних знань, комунікативних вмінь; стан особистості, зумовлений прийняттям своєї ролі та почуттям задоволеності під час виконання професійної діяльності.

Зміст психологічної готовності фахівця зумовлює реалізацію будь-якого виду діяльності на належному, надійному та ефективному рівнях, а її основне завдання полягає у забезпеченні необхідного рівня психічних процесів, які підтримують працездатність людини упродовж певних відрізків певного часу. Психологічну готовність як цілісний особистісний феномен складає сукупність значущих структурних елементів, серед яких: комплекс мотивів професійної діяльності; психологічна налаштованість; сила емоційного реагування; сукупність знань про зміст діяльності та способи її реалізації; сукупність вмінь і навичок практичного спрямування; професійно важливі риси фахівця; професійна самосвідомість і ставлення суб'єкта до професійної діяльності.

Структура психологічної готовності особистості до професійної діяльності представлена такими компонентами: 1) когнітивним, який визначає уявлення людини про найбільш важливі риси фахівця конкретної галузі; 2) мотиваційним, що вказує на зміст професійної спрямованості суб'єкта; 3) емоційний, який передбачає розвиненість адекватної самооцінки, об'єктивне ставлення до своїх професійних і особистісних рис; 4) діяльнісний, що вказує на практичні вміння і навички, спрямованість на професійні звершення та саморозвиток особи.

РОЗДІЛ 2. ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

2.1. Особливості професійної діяльності працівників поліції

Розуміння у межах психологічної науки фахової діяльності працівників поліції, на думку дослідників, вказує на необхідність підвищення рівня їхньої психологічної готовності до виконання службових зобов'язань, що передбачає становлення сукупності позитивних мотивів, необхідних рис особистості та її ділових якостей. При цьому, переважна більшість науковців погоджується з тим, що професійна діяльність поліціантів є складною та багатогранною, оскільки така активність відбувається в умовах інтелектуальної, емоційної та фізичної напруженості та передбачає постійне спілкування з різними верстами населення. Разом із тим, це й правова діяльність, що реалізується у системі «людина–людина», і спрямована на створення та функціонування системи особистої та громадської безпеки в основі якої правові відносини [10].

Саме тому професійну діяльність працівників поліції, на думку науковців, варто розглядати як надзвичайно динамічну систему, якій властиві ієрархічність і багатомірність. При цьому означена форма активності характеризується такими ознаками: 1) чіткою і регламентованою нормативно-правовою регуляцією всіх аспектів фахової діяльності працівників Національної поліції; 2) зорієнтованістю на положення законів і законодавчих актів, еталонів гуманності, поваги до прав і свобод особи (громадянина держави); 3) наявністю у працівників поліції суттєвих владних повноважень, реалізація яких залежить від їхнього міри розвиненості їх правової свідомості та культури; 4) використанням особливих засобів впливу (як психологічного змісту, так і фізичного), спеціальних засобів і вогнепальної зброї у межах виконання професійних обов'язків; 5) наявністю постійної протидії

зацікавлених осіб при виконанні функцій підтримання правопорядку; 6) великим розмаїттям змісту соціальних і професійних ситуацій, з якими постійно доводиться перебувати та діяти поліціантам; 7) широким спектром сфер діяльності, що поєднується із високою мірою мобільності, що у свою чергу пов'язані з частою зміною виду фахової діяльності поліціантими саме в існуючій системі та різняться зовнішніми, внутрішніми, суб'єктивними та об'єктивними обставинами; 8) невід'ємним елементом діяльності поліцейського у державі є взаємодія (комунікація), яка передбачає необхідність спілкування із особами різного віку, певного соціального та професійного та правового статусу; 9) підвищеною стресогенністю, адже часто діяльність містить загрозу для життя та здоров'я працівників, пов'язану з підвищеною відповідальністю фахівця-поліцейського, з невизначеністю інформації, дефіцитом часу, небезпекою службових ситуацій тощо; ймовірність виникнення у поліціантів професійної деформації особистості фахівця; 10) відкритістю та публічністю дій поліціантів, їх зорієнтованістю на громадську думку, оцінку населенням міри ефективності діяльності та авторитету поліціантів у державі [8].

Так, виконуючи свої службові обов'язки, співробітники правоохоронних органів часто відчують агресивне, недружнє ставлення до себе. При цьому доволі часто виникає реальна небезпека щодо фізичних дій по відношенню до особистості поліціанта. Саме тому, дослідники наголошують на перебуванні поліцейських у стані постійної загрози, нервової тривожності, напруженості, що у загальному позначають терміном *стресогенна ситуація*. Так українська дослідниця професійної діяльності поліцейських погоджується з тим, що така праця залежить від певних несподіваних обставин, ознаками яких є їх раптовість, тривалий і інтенсивний вплив, небезпека життя та діяльності. О. Євдокімова вказує, що означені обставини доповнюються ненормованим робочим днем, постійною взаємодією із правопорушниками, втратою сил і можливостей організму (що провокує психічну виснаженість) [18, с. 63].

Також О. Євдокімова відмічає важливість формування у поліцейських необхідних рис і властивостей, зокрема особистісних якостей – психологічної

стійкості, яка, згідно її поглядів, є основою психічного здоров'я фахівця. У цьому ж контексті Т. Фролова вказує на емоційну стійкість фахівця, визначаючи її підґрунтям вольові якості особистості [49, с.345] Зміст же її авторка визначає як здатність виважено поводити себе в умовах професійної діяльності, здатність керувати власним емоційним станом.

Водночас, множина завдань, які виникають перед працівниками поліції, призводить до поліфункціонального характеру діяльності, поділу окремих груп поліціантів на основі виконання певних (особливих) функцій. Саме тому, діяльність поліціантів-оперативників за своїм змістом і способами виконання відрізняється від діяльності працівників патрульної служби. Проте діяльність, яка відрізняється способами виконання поліціантами різних підрозділів, повністю збігається за цільовими ознаками. Сполучною ланкою, яка їх поєднує, змушує тісно співпрацювати – об'єкт діяльності, правопорушник []. Як бачимо, фахову діяльність працівників поліції можна охарактеризувати як надзвичайно складну, емоційно насичену та таку, яка вирізняється впливами травмуючого (стресогенного) характеру.

Загалом, на думку дослідників Н. Пряхіної, Я. Когут, Ю. Жидецького специфіка професійної діяльності поліцейського полягає у виконанні фахівцем низки завдань, спрямованих на забезпечення правопорядку, захисту прав і свобод громадян, а також протидію злочинності. Поліцейські виконують свої обов'язки в умовах підвищеного ризику, що вимагає від них високого рівня фізичної підготовки, психологічної стійкості та професійної компетентності. При цьому, основними функціями поліцейських вважаються (визначені законодавством): патрулювання громадських місць; розслідування злочинів; затримання правопорушників, надання першої медичної допомоги та консультування громадян з правових питань. Поліцейські також беруть участь у профілактичних заходах, спрямованих на запобігання правопорушенням.

Разом із тим, задля ефективного виконання своїх обов'язків поліцейські повинні володіти знаннями законодавства, навичками комунікації, критичного мислення та вирішення конфліктів. Працівники Національної поліції повинні

бути готові до швидкого прийняття рішень у екстремальних, нетипових ситуаціях, демонструючи при цьому етичні стандарти та повагу до прав людини.

Водночас, професійна діяльність поліцейського також включає співпрацю з іншими правоохоронними органами та громадськими організаціями для забезпечення комплексного підходу до підтримання правопорядку [14]. Також важливим аспектом професійної діяльності поліціанта є постійне підвищення кваліфікації та адаптація до змін у законодавстві та плинних суспільних умов.

Так, результати будь-якого виду діяльності працівників Національної поліції, на думку впливових дослідників, залежать від таких якісних ознак: нормативності, організованості, професійної підготовки та ефективності. Зокрема, нормативність фахової діяльності тлумачать як міру відповідності поліціантів ustalеним у соціумі правовим і моральним нормам, вимогам етики фаху, зорієнтованості на застосування лише законних способів впливу на протиправні дії. Натомість організованість, як наступна ознака, є підґрунтям успішної діяльності поліцейського, що виявляється у визначенні відповідних форм організації та чіткої системи реалізації професійних завдань працівниками поліції [5].

Ефективність діяльності поліцейського зується такими ознаками як:

- а) продуктивність, яка виявляється у кількісних і якісних результатах дій;
- б) швидкість, яка вказує на чіткість та організованість дій;
- в) темп діяльності, який визначає співвідношення найбільшого зростання (піку) та спаду у діяльності працівників поліції упродовж фіксованого проміжку часу;
- г) повнота діяльності, яка у свою чергу залежить від обсягу виконаних дій, необхідних для досягнення успіху;
- д) стабільність результатів у діяльності співробітників (колективу у якому перебуває поліцейський);
- е) швидкість, що вказує на успішність реалізації змісту їхньої діяльності;
- є) оптимальний темп діяльності

[6]. Наразі з'ясовано, що, важливим чинником, що впливає на характеристики (показники) професійної діяльності є властивості особистості. Саме ці утворення суттєво визначають якість професійної діяльності. При цьому,

загальновідомим є факт, що характеристики особистості, особливості розвитку пізнавальних процесів, а також і психічні властивості та стани відіграють важливу роль у появі порушень у ефективності професійної діяльності [41].

Саме тому важливого значення надають наявній професійній підготовці поліціанта, яка виявляється у розвиненості необхідних компетенцій. При цьому, важливу роль поряд з іншими компонентами підготовки (юридичної, спеціальної) відіграє і психологічна підготовка. Саме тому, доволі значна кількість дослідників вважає, що у цьому контексті великого значення набуває особистісна компетентність поліціантів, що є підґрунтям для успішного досягнення завдань соціального та професійного змісту. Зокрема під особистісною компетентністю працівників Національної поліції розуміють складний феномен, який утворюють спеціальні компетенції, оволодіння якими надає змогу особі ефективно самореалізуватися в умовах постійної зібраності (мобільності) та динамічності аспектів діяльності (життєвого, соціального та професійного), яка ним виконується [27]. Як бачимо, сформованість особистісної компетентності поліцейського зумовлює більш швидке засвоєння спеціальних фахових компетенцій і готовності до змін різних сфер професійної діяльності. Отже, особистісна компетентність може розглядатися як основа для розвитку професійної мобільності фахівця та психологічної готовності.

Так, українські дослідники у галузі професійної діяльності правоохоронців В. Бондаренко, М. Хасанов, О. Рябуха наголошують, що фахова діяльність поліцейських, зокрема її ефективність значною мірою залежить від стану розвиненості у них пізнавальних процесів, зокрема довірливості уваги та її обсяг, здатність швидко переключати увагу, розвинена чутливість різних аналізаторів, а також оптимальний рівень процесів сформованості (розвиненості) пам'яті, мислення. Означені ознаки фахівців-поліціантів суттєво впливають на сприймання подій, їх фіксування, сприяють більш якісній обробці оперативної інформації, а також тримати у свідомості важливі положення щодо несення служби та виконання своїх функціональних обов'язків [8, с. 11].

Тому, на думку В. Бондаренко, важливо вдосконалювати психологічну складову професійної діяльності поліцейського. Так, згідно уявлень дослідника, фахові дії поліціанта у ході здійснення стабілізаційних заходів (у термінології автора специфіка діяльності) залежать від низки чинників, зокрема від безпосереднього контакту з особами різних категорій, від спілкування з особами, які знаходяться під впливом різних психотропних речовин, алкоголю, а також стресу, конфліктних ситуацій, які потребують втручання тощо. Автор відмічає, що виконання обов'язків у означених ситуаціях завжди супроводжується у працівника поліції негативними емоційними станами, дезорганізацією психічних пізнавальних процесів, які постійно провокують нервову напруженість, втому тощо [9]. Відповідно, автор робить висновок про необхідність покращення психологічної підготовки фахівця до діяльності [7].

Натомість інші дослідники вказують на необхідність покращення практичної складової професійної діяльності поліцейського. Зокрема Г. Яворська, В. Рудницький звертають увагу на необхідність використання різних тренувальних вправ практичного характеру, які дозволять актуалізувати вже набутий досвід, мобілізувати свої зусилля на виконання певних дій і тим самим в умовах недостатньої поінформованості сприятимуть переключенню уваги, прогнозуванню наслідків. Такої позиції дотримуються також Ю. Давигора та ін. [52]. Автори пропонують формувати практичні вольові дії працівників з огляду на особливості нетипових ситуацій, які постійно виникають у діяльності правоохоронців. На думку дослідників, означені практичні вміння дозволять певною мірою компенсувати нерозвинені (несформовані) навички під час стабілізаційних заходів, які постійно здійснюють поліцейські у своїй діяльності.

При цьому, практична складова діяльності правоохоронців, на думку дослідників, підкреслює зв'язок успішності виконання завдань від тих чи інших властивостей особистості [12]. Зокрема суттєво ускладнюють досягнення поліціантами намічених цілей (службових завдань) наступні якості: надмірний індивідуалізм, егоїзм, соціальна відчуженість, нерозвинені мотиви діяльності,

тривожність, низька міра вольових зусиль, психотичні риси особистості. Водночас, значна виразність відкритої агресивності, аутоагресії імпульсивності, депресивних і психосоматичних форм реагування у напружених ситуаціях, можуть призвести до виникнення синдрому емоційного вигорання з подальшою професійною непридатністю.

Разом із тим, великий зиск на професійну діяльність поліціанта має його позитивна мотивація до дій. Загалом же, ефективна мотивація поліцейських ґрунтується на поєднанні внутрішніх і зовнішніх чинників, які сприяють задоволенню базових потреб, розвитку професійних навичок та підтримку високого рівня морального-психологічної сили духу. Чинники мотивації, що сприяють ефективному виконанню професійної діяльності поліцейськими, включають соціально-ціннісні, особистісні та ситуаційні аспекти [13]. Продовжує означену думку Т. Матієнко, яка у своєму дослідженні відмітила той факт, що у зв'язку із розширенням сфери професійної діяльності поліціантів на Україні потрібно сприяти підвищенню її результативності та якості. Так, автор вважає мотивацію служби поліцейського суттєвим фактором успішного виконання професійних завдань особового складу Національної поліції [37]. Означені особливості мотивації поліцейських розглядаються, як бачимо, у контексті вдосконалення професійної діяльності поліціанта.

Таким чином, професійна діяльність працівників поліції є складною, комплексною, інтенсивною. Специфіка професійної діяльності поліцейського полягає у виконанні ним низки завдань, спрямованих на забезпечення правопорядку, що вимагає високого рівня фізичної підготовки, психологічної стійкості та професійної компетентності. Ефективність діяльності поліцейського характеризується такими ознаками як: а) продуктивність, що виявляється у кількісних і якісних результатах дій; б) швидкість, яка вказує на чіткість та організованість дій; в) темп діяльності, який визначає співвідношення найбільшого зростання (піку) та спаду у діяльності працівників поліції упродовж фіксованого проміжку часу; г) повнота діяльності, яка у свою чергу залежить від обсягу виконаних дій, необхідних для досягнення успіху; д)

стабільність результатів у діяльності співробітників (колективу у якому перебуває поліцейський); е) швидкість, що вказує на успішність реалізації змісту їхньої діяльності; є) оптимальний темп діяльності. Наразі з'ясовано, що, важливим чинником, що впливає на показники професійної діяльності є властивості особистості поліцейського є психологічна підготовка, результатом якої є психологічна готовність.

2.2. Психологічна готовність поліцейських до дій в екстремальних умовах

Одним із важливих компонентів готовності фахівця до діяльності є психологічна готовність, яка, у свою чергу, містить низку характеристик. Так, психологічна готовність особистості ґрунтується на: спеціалізованих знаннях у конкретній сфері діяльності (галузі); загальних вміннях і навичках, зокрема комунікативності, досвіді вирішення проблем і критичному мисленні; вміннях керувати своїм внутрішнім психічним станом, що допомагає їй впоратися зі стресом або іншими негативними емоційними станами; задоволенні від діяльності, яку вона виконує (мотивована); швидкому пристосуванні й адаптації до нових обставин, технологій або методів роботи; повинна діяти згідно з прийнятими професійними стандартами та цінностями [2, с. 26].

Проблема готовності поліцейського до професійної діяльності має певну специфіку й окрім зазначених компонентів (досвід фахової підготовки, емоційна врівноваженість, вміння адаптуватися до нових умов діяльності, психологічна стійкість) у ній виокремлюють правову свідомість, яка передбачає знання законів і правил, що регулюють професійну діяльність. Дослідники зокрема відмітили, що у майбутніх поліцейських при формуванні у них готовності до професійної діяльності можуть виникнути проблеми з самоконтролем, розвиненим самовладанням, здатністю приймати оперативні рішення, вміннями керувати своєю поведінкою й емоціями тощо [3, с. 443].

Дослідники виділяють багато чинників, які впливають на готовність поліцейських до професійної діяльності, зокрема екстремальні умови, які

вимагають високого рівня психологічної стійкості та здатності швидко приймати рішення; стресостійкість й адаптивність особистості підвищений ризик травматизації та постійна загроза, що може викликати різні специфічні психічні реакції; робота в екстремальних умовах може призвести до емоційного вигорання; особистісне та фахове зростання; спрямованість до колективних цілей, мотиви психологічного комфорту, мотиви колективного визнання, мотиви самоствердження, мотиви згуртування і взаємодопомоги; особливі мотиви досягнення, зокрема інтерес до професії, прагнення до творчості й ініціативи, задоволеність обраною професією, зацікавленість у вдосконаленні професійної майстерності, бажання розширення сфери свого впливу [1; 2].

Поліцейські, виконуючи службові завдання щодо захисту життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства та держави від певних правопорушень перебувають в обставинах, коли раптово можуть виникнути (або в умовах постійного/ тимчасового впливу) різні негативні (екстремальні) чинники, які можуть суттєво впливати на успішність означеної діяльності. Саме тому, діяльність працівників поліції реалізується як у повсякденних (виконання основних завдань у межах своєї компетенції), так і в особливих (виконання завдань за несприятливої оперативної обстановки, пов'язаної з підвищеною небезпекою внаслідок природного, техногенного або соціального характеру) умовах [13]. При цьому, під екстремальними розуміють умови, ситуації та обставини, які психологічно впливають на співробітників і створюють для них значні перепони при вирішенні професійних завдань [16]. Отже, явище екстремальності поєднує у собі об'єктивні (умови, обстановка) та суб'єктивні (стани), що у поєднанні висувають надмірні вимоги до життєдіяльності фахівця.

Разом із тим, сутність поняття «екстремальні умови» вказує на те, що це: природні або інші явища, що змушують функціонувати організм людини на межі можливого [32]; особливі умови, що передбачають вплив на особу низки психогенних чинників [30]; сукупність чинників психотравмуючого плану зовнішнього середовища, що суттєво знижують функціональні резерви

організму та призводять до виникнення неврозів (невротичних розладів) і захворювань, пов'язаних із психосоматикою [28]; умови, що небезпечні для психічного та фізичного здоров'я людини [29]; непереборні (позаштатні) умови, що виникли внаслідок розладу систем життєзабезпечення або ж аварійних ситуацій, які супроводжуються екстремальним впливом на організм людини [12]; сукупність доволі інтенсивних зовнішніх і внутрішніх впливів, які значно знижують можливості несення служби та працездатність фахівців [16].

Означені впливи поділяють за різними критеріями, зокрема: а) за часом (від нетривалих до тривалих); б) мірою впливу на організм людини (мінімально екстремальні, екстремальні, надміру екстремальні) [45]. У такому випадку основним критерієм екстремальності є об'єктивні обставини ситуації середовища (або ж діяльності), тривалість та ускладнення до яких вони призвели. Натомість за інтенсивністю впливу екстремальні ситуації поділяють на важкі (несподівана та негативна подія для особистості, яка зумовлює виникнення емоційного порушення) [47], напружені (пов'язані з ускладненнями діяльності, які мають для людини особливу значущість) [52] та критичні (у яких особа зіткнулася із неможливістю реалізувати власні внутрішні потреби) [54]. Водночас у окремих підходах означені ситуації (за інтенсивністю впливу на людину) розрізняють як пара-екстремальні, екстремальні та над-екстремальні [12].

Варто зазначити, що пояснення взаємозв'язку між мірою екстремальності та відповідними ситуаціями також тлумачиться дослідниками по-різному. Так, під екстремальними розуміють ситуації: загрозливі або ті, що суб'єктивно сприймаються людиною як небезпечні для життя, здоров'я, цілісності особистості та її добробуту [16]; такі ситуації, у яких перед людиною виникають складнощі, які змушують її напружувати сили на межі своїх можливостей (надміру) [23]; такі обставини, за яких передбачено раптовий перехід особистості за межі повсякденних умов (реальності) [29]; такі ситуації, що виникають внаслідок поєднання підвищених, граничних або надмірних навантажень для людини [21]; ті обставини ситуації, що пов'язані з

підвищеними розумовими, фізичними та психологічними навантаженнями, які у своїй сукупності становлять небезпеку для людини [50]; ті обставини, що характеризуються підвищеними розумовими, фізичними та психологічними навантаженнями, які несуть загрозу для життя та здоров'я людини [53].

При цьому, основним критерієм будь-якої означеної ситуації виступає суб'єкт (людина), який, протиставляючи себе зовнішньому світу, сприймає та розуміє її як таку, що виходить за межі її звичайної життєдіяльності. Розрізнення екстремальних ситуацій на достатньо широкий спектр уточнювальних категорій (за мірою та тривалістю впливів) зумовлений відсутністю єдиної термінологічної класифікації та позицією дослідника щодо певних подій, які відбуваються, сфери наукових інтересів, а також і принципів вивчення означених ситуацій.

Так, під екстремальними умовами здебільшого розуміють обстановку, за якої мають місце певні події [5]. Відповідно, згідно поглядів науковців щодо несення поліцейськими служби, під екстремальними ситуаціями розуміють обставини службової діяльності, за яких під впливом низки екстремальних чинників існує загроза для нормальної життєдіяльності працівників, нерідко до летальних випадків. З іншого боку, екстремальна ситуація (низка обставин, в цілому ситуація) – передбачає ускладнення під час несення служби поліцейськими, коли екстремальні чинники, що виникли раптово, поліціант реально сприймає як такі, що загрожують його життю та здоров'ю, оскільки вимагають мобілізації внутрішніх резервів особистості, зокрема психічних процесів і фізичних рис.

Отже, основою для таких ситуацій є існування екстремальних чинників, зокрема у службовій діяльності поліцейського. Зокрема виділяють дві групи таких чинників [9]. Так, першу групу чинників, які позначають як екстремальні морально-психологічні (оскільки зумовлюють чинять значний емоційний вплив і вимагають від поліціанта високого рівня морально-психологічної підготовленості, витримки, самовладання) утворюють: свідоме порушення громадського порядку та розуміння поліцейським свого обов'язку щодо їх

припинення; людські втрати, руйнування, страждання людей тощо; незвична поведінка осіб (зокрема паніка, агресія) під час загальних процесів дезорганізації життя людей на певній території країни; нетипова поведінка громадян, що не є нормальною для них, і несправедливість, що не може бути реалізована в повсякденному житті; несприйнятливність, що не може бути реалізована в умовах, що не відповідають звичним обставинам життя [12].

Натомість другу групу чинників, яку позначають як екстремальні фахово-психологічні (оскільки їх відрізняє загальний вплив на психіку, що ускладнює виконання звичних дій, що є ефективними у повсякденних умовах) утворюють: новизна та незвичність (екстремальні ситуації підвищеної складності); надзвичайні ситуації; катаклізми; стихійні лиха; техногенні катастрофи; військові дії; обстріли територій з цивільними людьми тощо [35]. За таких випадків означені чинники сприймаються поліціантом як такі, що загрожують його життю та здоров'ю, а тому потребують зібраності, стійкості, мобілізації особистісних резервів, психологічної готовності до дій у таких ситуаціях.

Психологічна готовність поліцейського наразі активно вивчається у межах їх психологічної підготовки до несення служби, зокрема й у контексті дій у екстремальних, нетипових ситуаціях. Зокрема Л. Ваврик розглядає психологічну готовність поліціанта до дій у екстремальних ситуаціях як свого роду психічний стан, який сформувався внаслідок тривалої підготовки фахівця. При цьому автор наполягає на тому, що означений стан виникає на основі свідомого ставлення поліціанта до своєї професії, фахової діяльності (яку вважає значущою для себе та суспільства). Разом із тим, психологічна готовність до екстремальних ситуацій ґрунтується на мотивації професійного плану, властивостях індивідуальності, розвиненості інтелекту, а також вольової (емоційно-вольової) саморегуляції та свого набутого досвіду [11, с. 33–34]. Як бачимо, досліджуваний феномен інтерпретується автором як складний і динамічний стан, основою якого є низка взаємопов'язаних між собою складових (чинників) особистості фахівця.

Схожі погляди на означене психологічне утворення мають В. Рудницький, Г. Яворська. Дослідники наголосили, що низка визначальних чинників стану психологічної готовності поліціанта (пізнавальні, вольові, емоційні, мотиваційні тощо) мають поєднатися із об'єктивними обставинами ситуації та поставленими завданнями. Саме тому, автори підкреслюють факт, що поряд з означеним станом (психологічною готовністю до дій в екстремальних ситуаціях) має місце готовність, що являє собою стійку ознаку (властивість) фахівця поліціанта. При цьому ця характеристика нерідко позначається дослідниками як тривала (стійка) готовність або ж підготовленість фахівця. Дослідники також вказали на той факт, що коли така властивість є розвиненою, то поліціант більш ефективно діє в умовах екстремальної ситуації [52, с. 241].

Питання структури психологічної готовності фахівця до дій у екстремальних ситуаціях складно назвати вирішеним, оскільки існує доволі багато підходів до визначення її компонентів. Зокрема В. Ягупов вважає, що основу означеного явища утворюють: а) мотиваційний компонент (визначає власну оцінку здатності керувати своїми станами); б) інтелектуальний, що дозволяє досягнути інформацію щодо особливостей екстремальних умов ситуації; в) емоційний, що ґрунтується на власній упевненості щодо опанування собою в обставинах екстремальної ситуації; г) вольовий, що сприяє подоланню перепон, які мають місце у складних умовах фахової діяльності [54, с. 611].

Водночас колектив дослідників, розвиваючи погляди своїх попередників, заявили, що досліджуване явище визначається сукупністю його чинників і характеризується динамічністю. Зокрема вони пропонують наступну структуру цього явища: мотиваційно-ціннісна складова, операційно-діяльнісна складова, емоційно-вольова складова. На думку авторів, перша (мотиваційно-ціннісна) складова відповідає за сукупність професійних мотивів, які, у свою чергу, дозволяють фахівцеві здійснювати аналіз своєї діяльності з подальшим коригуванням. Натомість же операційно-діяльнісна складова сприяє прояву

значущих рис фахівця у екстремальних ситуаціях, серед яких мають місце стійкість, мобільність, дисциплінованість, відповідальність, здатність до рефлексії. Третя ж складова відповідає за емоційний фон і риси особистості поліціанта, зокрема вольові (серед яких обов'язково є наполегливість), а поряд із ними знаходяться навички саморегуляції, відчуття задоволеності від виконаного завдання [8, с. 12].

Заслуговує уваги думка сучасних українських дослідників П. Козири, С. Васюк, які вважають, що стійкість (у термінології дослідників «психічна стійкість») є надзвичайно важливою рисою поліціанта, оскільки вони виконує низку функцій, серед яких є інтегруюча функція. Саме тому стійкість як рису особистості вони відносять до підвалин готовності поліцейського щодо дій в екстремальних ситуаціях під час несення служби. При цьому, автори визначають означену рису як свого роду цілісну ознаку фахівця, яка дозволяє йому ефективно протистояти впливу екстремальних і нетипових обставин ситуації, серед яких і негативні чинники, і конфлікти, і протиборство, і специфічні фактори тощо [21, с. 26]. Отже, стійкість, на думку авторів, є визначальною характеристикою психологічної готовності поліцейського, яка сприяє його ефективній і успішній діяльності у екстремальних ситуаціях.

Подібні погляди з приводу інтегративної функції психічної стійкості висловлює й О. Євдокимова. Водночас дослідниця підкреслює її соціально-психологічну спрямованість й наголошує на її віднесеності до особистісного ресурсу адаптивності (адаптивний потенціал), який зумовлює формування здатності у фахівця долати негативні обставини, зокрема й екстремальні. При цьому авторка також вказала, що розвиненість означеної властивості (риси) у поліцейського слугує запорукою його психологічної готовності до успішних дій у нетипових, важких, екстремальних ситуаціях [18]. Саме ця якість, за твердженням О. Євдокимової, дозволяє поліціантам регулювати власний психічний стан, осмислювати обставини ситуації, приймати вірне рішення та практично діяти, досягаючи намічених цілей своєї фахової діяльності.

Так, І. Клименко зі співавторами наголосили, що психологічну готовність утворює низка властивостей, що характеризують фахівця як суб'єкта діяльності. Саме цілісність означеного утворення у представника силових структур дозволяє програмувати, реалізувати та контролювати власну діяльність. Також автори відмітили, що забезпечують означену готовність власне психологічні чинники, зокрема до них дослідники віднесли інтеграційні, мотиваційні, емоційні, комплексний вплив яких дозволяє діяти успішно (у термінології авторів «оптимально») за складних, екстремальних обставин ситуації [50, с. 104]. При цьому, у кожного з фахівців означені компоненти формуються неоднаково, внаслідок чого вони й будуть оцінювати свої можливості щодо дій у нетипових ситуаціях.

Погляди щодо сукупності чинників психологічної стійкості поліцейських висловив й О. Геращенко. Дослідник вважає, що їх основу складають мужність, витримка, міра адаптованості до умов служби, організованість, вміння планувати власні дії в умовах екстремальних ситуацій. Разом із тим, автор також вказує, що означені ним властивості будуть актуальними лише у випадку, коли вони є взаємозв'язані з рештою стійких характеристик особистості поліціанта. Всі ці якості, на думку О. Геращенко, формуються на основі здібностей майбутнього фахівця [48, с. 97]. Отже, підґрунтя психологічної готовності формується поступово, а мірою їх прояву у екстремальній ситуації є наявність взаємозв'язків між психологічними чинниками, серед яких центральним і водночас об'єднуючим є стійкість фахівця Національної поліції.

Таким чином, професійна діяльність поліцейських тісно пов'язана із екстремальними ситуаціями, під якими розуміють обставини службової діяльності, коли існує загроза для нормальної життєдіяльності працівників. Екстремальна ситуація передбачає ускладнення під час несення служби поліцейськими. Такі ситуації потребують мобілізації внутрішніх резервів особистості, зокрема психічних процесів і фізичних рис, загалом психологічної готовності несення служби в екстремальних ситуаціях. Психологічна готовність

поліцейського до дій в екстремальних ситуаціях розглядається як цілісне утворення двох основних чинників: психічного стану (готовності), який визначає ставлення поліцейського до фахової діяльності, та стійкі властивості особистості (готовність) фахівця поліціанта. Слідом за П. Козирою, С. Васюк, вважаємо, що структуру психологічної готовності поліцейського до діяльності в екстремальних ситуаціях утворюють мотиваційно–ціннісна, операційно–діяльнісна, емоційно–вольова складові, об'єднуючим елементом яких є психологічна стійкість поліціанта.

Висновки до розділу 2

Специфіка професійної діяльності поліцейського полягає у виконанні ним низки завдань, спрямованих на забезпечення правопорядку, що вимагає від них високого рівня підготовки, психологічної стійкості та професійної компетентності. Ефективність діяльності поліцейського характеризується такими ознаками як: а) продуктивність, що виявляється у кількісних і якісних результатах дій; б) швидкість, яка вказує на чіткість та організованість дій; в) темп діяльності, який визначає співвідношення найбільшого зростання (піку) та спаду у діяльності працівників поліції упродовж фіксованого проміжку часу; г) повнота діяльності, яка у свою чергу залежить від обсягу виконаних дій, необхідних для досягнення успіху; д) стабільність результатів у діяльності співробітників (колективу у якому перебуває поліцейський); е) швидкість, що вказує на успішність реалізації змісту їхньої діяльності; є) оптимальний темп діяльності. Вагомим чинником фахової діяльності є властивості особистості поліцейського, зокрема психологічна підготовка, результатом якої є психологічна готовність.

Професійна діяльність поліцейських тісно пов'язана із екстремальними ситуаціями, під якими розуміють обставини службової діяльності, за яких під впливом низки нетипових чинників існує загроза не лише несення служби поліцейськими, але й нормальної життєдіяльності працівників. Такі ситуації потребують в цілому розвиненої психологічної готовності до екстремальних умов служби. Психологічна готовність поліцейського щодо дій в екстремальних ситуаціях розглядається як цілісне утворення двох основних чинників: психічного стану (готовності), який визначає ставлення поліцейського до фахової діяльності, та стійкі властивості особистості (готовність) фахівця поліціанта. Слідом за П. Козирою, С. Васюк, вважаємо, що структуру психологічної готовності поліцейського до діяльності в екстремальних ситуаціях утворюють мотиваційно–ціннісна, операційно–діяльнісна, емоційно–вольова складові, об'єднуючим елементом яких є психологічна стійкість поліціанта.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ДОД ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

3.1. Організація та методика дослідження

У ході теоретичного аналізу нами було з'ясовано, що психологічна готовність до професійної діяльності є інтегративною ознакою особистості. Це сукупність професійно значущих рис, набутого досвіду, спеціальних знань, комунікативних вмінь; це психологічний стан, який зумовлений прийняттям своєї ролі та задоволеності від виконання професійної діяльності.

Встановлено, що професійна діяльність поліцейських супроводжується низкою ситуацій, які позначаються як екстремальні: обставини несення служби у незвичних (нетипових) умовах, які характеризуються як загрозливі, небезпечні й перешкоджають нормальній життєдіяльності працівників поліції. Необхідність розвиненої психологічної готовності поліціантів до фахових дій у екстремальних ситуаціях є вагомим підґрунтям для виконання поставлених завдань і досягнення ефективності у професійній діяльності та нормалізації емоційного навантаження на психічне здоров'я і самопочуття.

Також було з'ясовано, що психологічна готовність поліцейського до виконання завдань фахової діяльності у екстремальних ситуаціях комплексне утворення, що містить у собі психічний стан, що визначає ставлення поліціанта до власних професій дій, і стійкі особистісні риси, властивості фахівця, які сприяють ефективній діяльності. Встановлено, що до структури психологічної готовності поліцейського до діяльності в екстремальних ситуаціях відносять мотиваційно–ціннісні, операційно–діяльнісні, емоційно–вольові складові, для яких об'єднуючим елементом яких є психологічна стійкість особистості.

Для здійснення нами дослідницьких дій щодо емпіричного вивчення психологічної готовності поліцейського до виконання завдань професійної діяльності в екстремальних умовах було організовано проведення експерименту. При цьому, основна мета констатувального експерименту полягала у з'ясуванні особливостей психологічної готовності поліцейських до дій у екстремальних ситуаціях і встановленні зв'язків між основними складовими цього утворення. Досягнення визначеної цілі при проведенні емпіричного дослідження зумовила сформулювати *основні завдання*, які у свою чергу сприяли чіткому дотриманню нами вимог до основних етапів реалізації цілої низки експериментальних процедур [44], зокрема:

1. Пошук і наповнення методики емпіричного дослідження необхідними діагностичними методами.
2. Організація та створення вибірки досліджуваних, забезпечення її достатньої наповненості.
3. Провести емпіричне вивчення психологічної готовності поліцейських до фахової діяльності у екстремальних умовах.
4. Встановити відмінності та взаємозв'язки між компонентами психологічної готовності поліціантів до дій у екстремальних ситуаціях.
5. Виявити психологічні особливості професійної готовності поліціантів до дій у екстремальних умовах і розробити рекомендації щодо її розвитку.

Для забезпечення якості організації констатувального експерименту було дотримано основні процедури щодо його реалізації. Зокрема дослідження передбачало декілька етапів. Так, на *першому (підготовчому) етапі* проведено роботу з підбору діагностичного інструментарію (методів) для вивчення ознак психологічної готовності працівників поліції до діяльності в екстремальних ситуаціях, а також створено й укомплектовано вибірку досліджуваних. Вже на *другому (власне емпіричному) етапі* збиралися експериментальні відомості за дібраними методами дослідження особистісного утворення. Власне вже на *третьому етапі експерименту (обробки результатів)*, нами були проведені відповідні обрахунки та впорядковані отримані дані дослідженні за

визначеними показниками емпіричних методів. Зокрема на *четвертому етапі експерименту (інтерпретації результатів дослідження і формулювання висновків)* було проведено інтерпретацію отриманих відомостей, узагальнені основні положення та сформульовані відповідні висновки. Водночас, на останньому етапі сформульовані рекомендації поліціантам щодо розвитку психологічної готовності до діяльності у екстремальних ситуаціях.

Розглянемо більш детально зазначені етапи проведення констатувального експерименту. Так, на першому етапі нами було дібрано наступні діагностичні методи: *Піддатність до екстремум-станів нервово-психічної напруженості (В. Андросюк), Питальник самоефективності професійної діяльності (Л. Карамушка), Питальник мотивації успіху (О. Реан), Тест-опитувальник (О. Зверков, Є. Ейдман), Опитувальник Шуберта схильності до ризику (Г. Шуберт)*. Зокрема метод В. Андросюка за своїм змістом і знаками є опитувальником і складається із 40 висловлювань, які вказують на схильність фахівців до переживання екстремум-станів у фаховій діяльності. Безумовно, за свідченням автора, означеним методом можна скористатися для діагностики поліцейських, не зважаючи на стаж їх роботи у правоохоронних органах. Така обставина не перешкоджає вимогам нашого дослідження. Водночас, питальник можна використовувати як у групі, так і індивідуально з кожним респондентом. Візуально, означений питальник є паперовим бланком, на якому представлені висловлювання опитувальника (стимульний матеріал), а напроти кожного з них відведено місце для відповіді (згоди або незгоди). Власне оцінюються такі висловлювання звичайним шляхом, що передбачає присвоєння кожному з них згоди (так) або незгоди (ні). Тривалість роботи досліджуваних поліцейських над змістом питальника становила біля 8–10 хвилин, що сприяло утриманні зосередженості роботою та зацікавленості змістом запропонованих суджень.

Безумовно, що сама процедура проведення опитувальника В. Андросюка потребувала ознайомлення досліджуваних з інструкцією перед початком роботи над його змістом. Зокрема було наголошено на змісті запитань і особливостях надання відповідей на них поліціантами. Так, було вказано, що на

бланку розміщені запитання, які вказують на особливості переживань фахівцями різного роду екстремальних ситуацій, які властиві для їх професійної діяльності. При цьому, кожне із тверджень варто оцінити за пропонованою шкалою оцінювання: *згоден (так, +) або незгоден (ні, -)*. Відповідей *не знаю* не передбачено. Потрібно занести власну оцінку на бланк, поставивши відповідну позначку напроти номеру запитання. Також респондентам було наголошено, що над твердженням не варто довго міркувати, а натомість варто обрати той варіант відповіді, який першим виник (з'явився на думці) і більшою мірою вказує на особливості саме вашого ставлення (з боку фахівця) до екстремальних ситуацій при несенні служби поліцейським. З того моменту, коли роботу над заповненням бланку питальника завершено, можна відкласти бланк на край столу, що буде певним сигналом для дослідника.

Власне сама процедура обробки результатів за означеним опитувальником В. Андрсюка не потребувала безпосередньої присутності респондентів, а тому здійснювалася безпосередньо самим експериментатором, який виконував необхідні обрахунки балів, скориставшись при цьому спеціальним шифром (ключем) цього методу. Надані опитаними оцінки автоматично переводилися у бали. Так, оцінки надані твердженням передбачають присвоєння балів від 0 до 1. Опитувальник містить у собі 4 основних показників, зокрема перший із них вказує на *піддатність до стресів*, що супроводжують поліцейського у його фаховій діяльності (Шкала S). Другим показником є *піддатність фрустраціям*, зокрема стану, який з'являється на підґрунті реальних або уявних перешкод на шляху до певної цілі у контексті фахової діяльності (Шкала F). Третій показник питальника – *піддатність внутрішньо особистісному конфлікту* (Шкала C), що виникає на основі актуалізації альтернативних тенденцій у свідомості та поведінці поліцейського у екстремальних ситуаціях. Четвертий показник – *особистісна криза (CR)*, яка вказує на відсутність у фахівця можливостей розв'язання конфлікту у процесі виконання завдань професійної діяльності в екстремальних умовах.

Варто відмітити, що максимально можна набрати за опитувальником по кожній зі шкал по 10 балів балів. Отримане значення показника співвідноситься з рівнями опанування екстремум-станами поліцейським при несенні ним служби, перебуваючи в екстремальних ситуаціях, зокрема коли показник знаходиться у діапазоні від 0 до 4 балів фіксується готовність до опанування екстремум-станів; від 5 до 7 наявність тенденцій до виникнення означених станів під час виконання завдань службової діяльності. Кількість набраних балів від 8 до 10 – вказує на постійне переживання екстремальних станів фахівцем-поліцейським у його професійній діяльності. Загалом, згідно обрахунку даних, отриманий показник (за кожною шкалою) вказує на найбільш ймовірне реагування поліцейського на виникнення у його діяльності екстремальної ситуації. Отже, згідно інтерпретації методу, чим нижчий бал у досліджуваного, тим вищою буде психологічна готовність до появи екстремальних ситуацій під час виконання поліціантом професійних завдань ц його діяльності.

Наступний метод нашого дослідження – опитувальник мотивації успіху (ОМУ), автором якого є О. Реан. Власне сам опитувальник складають 20 суджень, у яких відображено ставлення людини до діяльності, до мотивів, що спонукають до діяльності, а також до очікувань певних результатів. Загалом у цьому опитувальнику відображено налаштованість особистості на успіх або досягнення у діяльності (мотивація успіху, досягнення) чи протилежний полюс – очікування невдачі від діяльності. Опитувальник пропонується досліджуваному у вигляді бланку, на якому надруковані пронумеровані висловлювання (ліва сторона аркушу, яка займає більшу його частину), напроти яких подано варіанти відповідей (*Так* або *Ні*).

Згідно процедури проведення опитувальника мотивації успіху (ОМУ) передбачалося надання відповідної інструкції перед початком надання відповідей досліджуваними. Зокрема було наголошено, що висловлювання стосуються ставлень особистості до діяльності. Також повідомлено, що під час оцінювання кожного твердження варто пригадати як саме респондент реагує у переважній більшості випадків. Також було доведено до респондентів, що над

висловлюваннями не варто довгий час міркувати, натомість кращим варіантом стане оцінка, яка першою спала на думку та відповідає переконанням. Кожне твердження оцінюється за шкалою: *Так* або *Ні*. Після завершення роботи над опитувальником, потрібно було відкласти бланки у сторону.

Опитувальник проводився з групою упродовж 5–7 хвилин. Обрахунок результатів не передбачав присутність респондента та проводився дослідником самостійно. На початку обчислення відповіді групувалися відповідно до інструкції використання означеного методу та пропонуваного до нього ключа. При цьому, за даним методом нами були отримані результати за одним критерієм, який має два значення: мотивація успіху або ж мотивація невдачі. Максимальне значення, яке можна отримати 20 балів, при цьому бали від 1 до 10 вказують домінування у досліджуваного очікування невдачі у діяльності, натомість бали від 11 до 20 – мотивація успіху, досягнення. При цьому, особи, що мотивовані на невдачу відрізняються підвищеним станом тривожності, невпевненістю у власних силах, страхом взяття на себе відповідальності, а також можливими проявами панічних атак перед початком діяльності. Натомість особи, що мотивовані на успіх, впевнені у собі, вони очікують досягнення наміченої цілі, виявляють ініціативність і активність у діяльності, здатні брати на себе відповідальність. Відповідно, чим вищим є отриманий бал за опитувальником, тим більш вираженою є мотивація успіху. При цьому, можна вважати, що бали від 10 до 13 вказують на слабкий рівень мотивації успіху, а бали від 14 і вище – на високий рівень означеної мотивації. Така мотивація (потреба у досягненні) вважається основою психологічної готовності людини до здійснення професійної діяльності, зокрема працівниками поліції.

Наступним методом, який нами було додано до методики дослідження психологічної готовності поліцейського до фахової діяльності у екстремальних умовах – *тест-опитувальник вольового самоконтролю (О. Зверков, Є. Ейдман)*. Означений метод спрямований на виявлення у особистості здатності до свідомої саморегуляції власного психічного стану, своїх дій і поведінки, мотивів власної діяльності. Опитувальник містить 30 запитань, серед яких

шість – маскувальні та не враховуються у загальному результаті. За результатами цього методу з'ясовується три показники: загальний показник вольового самоконтролю та саморегуляції; наполегливості (сила мотивації, наміри завершення розпочатої справи); самовладання – здатність довільної регуляції власними емоційними реакціями та психічними станами.

Досліджуваному опитувальник пропонувався на окремому бланку, на якому зліва були розміщені висловлювання, а справа – варіанти відповідей (*Так/ Ні*). Перед початком роботи респондентам було надано інструкцію по роботі над опитувальником, зокрема було наголошено на уважності під час роботи над запитаннями, а також на особливостях міркування над своїми відповідями, було спрямовано опитуваних на надання ним осмислених відповідей. При цьому, було наголошено, що правильних або неправильних відповідей у даному тесті немає, а тому варто надавати ту відповідь, яка першою спала на думку.

Після того, як роботу над тестом було завершено обробка результатів здійснювалася експериментатором без присутності респондентів. Під час обрахунку вираховувався загальний показник вольової саморегуляції, максимально можливе значення якого 24 бали (отримані бали до 12 вказують на низький рівень вольового контролю, а бали понад 12 – на високий рівень). Чим вищий бал досліджуваного тим більше у його поведінці виявляються стійкі наміри, реалістичні погляди, спокій та відповідальність. Чим менший бал, відповідно – невпевненість, емоційна нестійкість, надмірна сентиментальність. Шкала наполегливості (понад 8 балів) вказує на цілеспрямованість людини, її високу працездатність, відсутність боязні труднощів, намагання проявляти свою стійкість та опанувати повністю своєю поведінкою. Натомість особи, які мають значення нижче 8 балів характеризуються як такі, яким властива імпульсивність, нестійка поведінка, страх перед труднощами, невпевненість і непослідовність у своїх діях і вчинках. Шкала самовладання (понад 6 балів) вказує на високий рівень довільної саморегуляції, їх відрізняє готовність до сприйняття нових і незвичних (екстремальних) подій, достатньо добре

володіють собою у будь-яких ситуаціях. Натомість низькі бали (менше, ніж 6) вказують на слабкість у людини довільного контролю, невпевненість у собі у нових і екстремальних ситуаціях, наявність інтенсивних переживань і внутрішні конфлікти. Відповідно, у нашому випадку чим більші бали за описаними шкалами, тим більш вищим буде рівень психологічної готовності виявлятимуть поліцейські у екстремальних ситуаціях.

Ще один метод, який входив до методики дослідження – це опитувальник схильності до ризику (Шуберт). Даний метод дозволяє оцінити схильність особистості до здійснення нею нестандартних дій, здатності ризикувати у невизначених (екстремальних ситуаціях) ситуаціях. При цьому високий рівень схильності до ризику означає, що у людини висока міра впевненості у власних силах і низька мотивація уникнення невдач (проте добре розвинене прагнення до успіху). Власне опитувальник має 25 запитань, на які передбачено 5–бальну шкалу оцінок, зокрема від -2 до $+2$. Чим більшим буде сумарний бал опитаного, тим вищим буде його схильність ризикувати.

Перед початком роботи над тестом досліджуваним були пояснені правила роботи над опитувальником, зокрема було наголошено на тому, що твердження на бланку стосуються їх готовності виконати певні дії у певних ситуаціях і їм потрібно оцінити ймовірність щодо себе. Відповідно, чим більшою ймовірність дій, про які йдеться у запитанні, тим вищою буде оцінка $+1$, $+2$ і навпаки, чим менша ймовірність дій – нижчі оцінки -1 , -2 ; коли вагаєтеся, як будете діяти, то варто скористатися оцінкою 0 . При цьому, було наголошено, що правильних або неправильних відповідей у даному тесті не може бути, оскільки досліджуваний оцінює свої можливі дії.

Після завершенням роботи досліджуваного над тестом, здійснювалася процедура обробки результатів, яка не потребувала наявності досліджуваних і здійснювалася безпосередньо експериментатором. Сумарний бал, який можна було набрати за опитувальником коливається від -50 до $+50$. При цьому, позитивні бали свідчать про схильність до ризику, натомість негативні – про її відсутність. При обробці результатів керуються такою шкалою: коли

досліджуваний набрав балів від -30 і нижче, то у нього взагалі відсутня схильність до ризику, коли бал знаходиться у діапазоні значень від -10 до $+10$ відмічається середній рівень схильності ризикувати; значення понад у 20 балів вказує на високу міру схильності до ризику. У нашому випадку, психологічна готовність до діяльності поліцейських у екстремальних ситуаціях передбачає наявність схильності до ризику, адже нерідко ризик є виправданим.

Загалом, розробляючи методику діагностування психологічної готовності поліцейського до професійної діяльності у екстремальних ситуацій ми виходили з того, що *існує сукупність особистісних властивостей (професійно важливих рис), які забезпечують наявність означеної готовності до дій у працівників поліції*. Разом із тим, методика передбачає використання методів математичної статистики, зокрема обрахунок середнього арифметичного значення показників, медіани, коефіцієнту кореляції, побудову діаграм (графічний метод обрахунку результатів). Під час обрахунку даних використовувалася програмове забезпечення Microsoft Office Excel версія 2010.

З метою отримання показників які дозволяють з'ясувати особливості психологічної готовності до професійної діяльності у екстремальних ситуаціях працівників поліції, які є надійними та валідними було укомплектовано вибірку досліджуваних, зокрема кількість поліціантів становила 34 особи зі складу патрульної поліції, серед яких 21 особа – чоловіки, а 13 жінки. Означені учасники дослідження виконують свої службові повноваження у патрульній поліції міста Києва. Участь означених поліцейських у дослідженні була виключно добровільною. З метою отримання достовірних результатів були створені для учасників сприятливі умови: забезпечено бланками опитувальників, надано необхідні роз'яснення для роботи зі всіма методами, представлено можливість поліціантам самостійно обирати час для проходження діагностики професійних деформацій у діяльності, дотримано принцип конфіденційності інформації, а також враховано кількість часу (біля 30 хвилин), затраченого поліцейськими на надання ними відповідей на запитання опитувальників.

Таким чином, з метою виявлення особливостей психологічної готовності поліцейських до професійної діяльності у екстремальних ситуаціях нами було проведено емпіричне дослідження у формі констатувального експерименту. З цією метою були використані наступні діагностичні методи збору даних: *Питальник Піддатність до екстремум-станів нервово-психічної напруженості* (В. Андросюк), *Питальник мотивації успіху* (О. Реан), *Тест-опитувальник* (О. Зверков, Є. Ейдман), *Питальник схильності людини до ризику* (Г. Шуберт). Важливим компонентом методики стало використання методів математичної статистики для з'ясування взаємозв'язків між показниками для визначення психологічних особливостей психологічної готовності поліцейського до професійної діяльності в екстремальних умовах. Обрана нами стратегія дослідження на підготовчому етапі була реалізована на емпіричному, що передбачав збір даних, а власне обрахунки даних було виконано на етапі обробки результатів, які представлені у наступній частині роботи.

3.2. Аналіз отриманих результатів

і рекомендації підвищення психологічної готовності поліцейських до професійної діяльності в екстремальних умовах

У даному розділі нами було проаналізовані всі емпіричні дані, які отримали за всіма методами. У таблиці 3.1. нами були розміщені відомості щодо психологічної готовності поліцейських до діяльності у екстремальних умовах. Всі показники обраховані згідно наданих шифрів до кожного з методів.

Розглянемо на початку аналізу отримані результати на емпіричному етапі констатувального експерименту за опитувальником В. Андросюка, які вказують на піддатність досліджуваних поліцейських до екстремум-станів за параметрами: схильність до стресів, схильність до фрустрацій, схильність до конфліктів, схильність до криз. Так після обробки даних з'ясували, що 47% поліцейських не є схильними до переживання стресів у своїй діяльності. Натомість у 44% опитаних виявлені тенденції до переживання стресу у фаховій

діяльності. Втім також було з'ясовано, що лише у 9% поліцейських спостерігається критичне загострення переживання стресових ситуацій.

Таблиця 3.1.

Емпіричні результати дослідження психологічної готовності поліцейських до діяльності у екстремальних ситуаціях

Назви критеріїв за методами дослідження та показники х										
№ п/п	ВСК	НПЛ	СВЛ	МД	П/СТР	П/ФРТ	П/КФЛ	П/КРЗ	С/РЗК	СТЬ
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
001	15	8	10	9	3	4	6	9	44	1
002	7	3	5	11	9	9	8	6	16	0
003	12	7	8	16	6	2	7	7	71	0
004	18	12	10	17	2	2	3	6	59	1
005	22	15	11	18	1	4	5	3	71	1
006	15	8	9	12	7	5	6	8	79	1
007	18	14	7	18	2	3	6	8	58	0
008	19	13	10	18	4	0	5	7	58	1
009	21	14	12	17	5	2	4	9	37	1
010	14	10	6	12	5	10	6	6	40	1
011	20	12	13	14	2	1	2	2	21	0
012	20	13	11	14	8	9	8	8	61	1
013	21	15	10	20	7	6	7	6	82	1
014	17	12	9	14	2	6	6	9	70	1
015	16	11	7	15	3	3	5	7	67	1
016	9	4	7	14	4	3	4	4	56	1
017	13	8	6	16	6	4	4	5	45	0
018	15	11	7	13	6	8	6	5	51	0
019	21	14	11	18	3	0	6	7	34	0
020	13	6	10	14	7	6	3	6	25	0
021	20	14	11	16	4	3	5	7	39	1
022	11	4	9	17	5	5	4	6	26	1
023	13	8	7	14	6	10	8	9	73	1
024	11	9	5	15	6	5	6	6	100	1
025	17	14	7	14	10	10	10	10	100	1
026	19	12	10	14	2	1	3	0	42	1
027	21	14	12	20	1	2	4	4	76	1
028	12	4	9	10	7	3	6	4	46	1
029	23	15	12	18	4	6	6	7	30	1
030	24	16	13	20	4	3	6	9	72	0
031	6	4	3	4	7	8	4	5	27	0
032	17	15	7	18	6	5	7	6	43	1
033	13	11	4	19	3	5	8	12	96	0
034	14	8	7	16	6	3	8	6	20	1

Так, таблиця 3.1. містить у собі 11 основних колонок, зокрема у першій (1) вказаний шифр досліджуваних, а у колонці 11 – стать поліцейських (0 – жінка, 1 – чоловік). У колонках з другої по четверту розміщені показники за методикою здатності до самоконтролю, зокрема колонка 2 «ВСК» містить у собі показники загального рівня самоконтролю, колонка 3 «НПЛ» – показники за шкалою наполегливості, колонка 4 «СВЛ» – самовладання. У наступній п'ятій колонці «МД» розміщені показники мотивації досягнення, а з шостої по дев'яту колонку розміщені показники за методом В. Андрусенка, параметри піддатливості до екстремум–станів. Так, у колонці «П/СТР» представлені показники, що вказують на схильність досліджуваних до стресів, колонка «П/ФРТ» – схильність до фрустрацій, «П/КФЛ» – схильність до внутрішньо-особистісної конфліктності, колонка «П/КРЗ» – схильність до переживання особистісних криз. У колонці «СРЗК» - містяться результати схильності до ризику.

На основі розміщених результатів у табл. 3.1. нами робилися подальші обрахунки, зокрема на основі них було обраховано показники у відсотках за тестом екстремум–станів. Отже, згідно з параметром *піддатність стресу* опитувальника екстремум-станів виявлено, що 47% поліціантів взагалі не піддаються впливу нервово-психічного напруження у екстремальних ситуаціях, на які раніше не було сформовано відповідну адекватну реакцію, що значно підвищує ефективність професійних дій. Водночас, мають певні тенденції (є схильними) до виникнення нервово-психічного напруження у екстремальних ситуаціях фахової діяльності 44% поліцейських, що знижує ефективність їх дій і вчинків. Натомість 9% поліціантів є схильними до критичного загострення переживання стресових ситуацій, а тому у них більшою мірою проявляється нервово-психічного напруження у екстремальних ситуаціях фахової діяльності що досить суттєво знижує ефективність їх праці. Відповідно, 47% поліціантів характеризуються більш високою психологічною готовністю до професійної діяльності у стресових ситуаціях, меншим рівнем такої готовності характеризуються 44%, а для 9% така готовність взагалі не властива.

За іншим параметром опитувальника *піддатність фрустраціям* отримали наступні показники: 53% поліцейських загалом не схильні до виникнення у них ситуацій, пов'язаних із фрустраціями. Натомість у 26% досліджуваних виявлені тенденції до виникнення означених ситуацій. Також було з'ясовано, що 21% опитаних є схильними до критичного загострення у себе, що пов'язано з наявними ситуаціями фрустрації.

Отже, згідно з цими показниками, близько половини поліцейських 53% не схильні до виникнення у них емоційного стану, що з'являється на основі уявних або реальних ускладнень або перешкод, які заважають досягненню мети професійної діяльності, що значно підвищує рівень її ефективності. Натомість 26% опитаних характеризуються тяжінням до появи у них емоційного стану, внаслідок виникнення реальних або уявних перешкод на шляху до досягнення цілей професійної діяльності, що в цілому знижує її ефективність. Також 21% поліціантів тяжіють до критичного загострення переживання кризи, що пов'язана із усвідомленням перешкод на шляху досягнення цілей у професійній діяльності, що достатньо суттєво перешкоджає ефективності професійної діяльності у стресових ситуаціях. Отже, 53% поліціантів, у яких відсутнє тяжіння до виникнення емоційного напруження, пов'язаного із появою перешкод для досягнення поставлених завдань у професійній діяльності (*піддатність фрустраціям*) характеризуються більш високою готовністю до професійної діяльності в екстремальних ситуаціях. Навпаки, поліцейським, які тяжіють до виникнення стану фрустрації або з наявним загостренням кризових переживань є менш властива психологічна готовність до ефективної фахової діяльності у екстремальних ситуаціях.

За третім параметром опитувальника В. Андросюка (*піддатність до внутрішньо особистісного конфлікту*) було виявлено, що 29% поліцейських взагалі не є схильними до переживання внутрішніх конфліктів особистісного плану. Водночас, у 52% опитаних виявлено тяжіння до внутрішньоособистісних конфліктів (тенденції, схильність). Натомість для 19%

досліджуваних виявлено тяжіння до критичного загострення внутрішньоособистісних конфліктів.

Отже, 29 % поліціантів знаходяться у врівноваженому особистісному плані і зовсім не налаштовані на переживання внутрішньоособистісних конфліктів, що значно підвищує рівень ефективності їх професійної діяльності. 52% поліцейських виявили тяжіння до внутрішньоособистісних конфліктів і характеризуються виникненням емоційного напруження внаслідок актуалізації різних альтернатив серед мотивів, цінностей, інтересів і вподобань, що перешкоджає ефективному виконання ними завдань професійної діяльності у екстремальних умовах. Також для 19% поліцейських є властивим загострення кризових переживань у зв'язку з наявним внутрішньоособистісним конфліктом, що проявляється у свідомості та поведінці, а тому достатньо суттєво впливає на ефективність професійної діяльності у екстремальних ситуаціях, перешкоджає реалізації її основних цілей. Загалом, для 29% поліціантів, у яких немає актуалізованих внутрішньоособистісних конфліктів та їх загострення є більш стійкими в особистісному плані, характеризуються більш високою готовністю до професійної діяльності в екстремальних ситуаціях. Навпаки, поліцейським, які тяжіють до внутрішньоособистісних конфліктів або переживають загострення їх кризи, властивий менший рівень психологічної готовності до ефективної фахової діяльності у екстремальних ситуаціях.

За четвертим параметром опитувальника В. Андрсюка (*піддатність до особистісної кризи*) було виявлено, що 17% поліцейських взагалі не схильні переживати кризи особистісного плану. Проте 53% досліджуваним властиве тяжіння (мають тенденції) до переживання особистісних криз. Натомість для 30% вибірки характерною є наявність критичних загострень особистісних криз.

Отже, для 17% поліціантів характерним є повна відсутність психічного стану напруженості, пов'язаного з неможливістю розв'язання проблеми особистісного зростання, що суттєвим чином підвищує рівень ефективності їх професійної діяльності. 53% досліджуваних виявили тяжіння до виникнення психічного стану напруженості, пов'язаного наявністю особистісної проблеми,

що перешкоджає ефективному виконання ними завдань професійної діяльності у екстремальних умовах. 30% поліціантів характеризуються наявністю у них критичного стану переживання особистісної кризи, що зумовлює перебудову психологічної структури особистості, що у свою чергу достатньо негативно впливає на ефективність виконання завдань професійної діяльності у екстремальних умовах. Загалом, для 17% працівників поліції, у яких немає актуалізованих криз особистості або їх загострення є більш стійкими та характеризуються більш високою готовністю до професійної діяльності в екстремальних ситуаціях. Навпаки, поліцейським, які тяжіють до появи та переживання особистісних криз або їх актуалізації (стан загострення), властивий менший рівень психологічної готовності до ефективної фахової діяльності у екстремальних ситуаціях.

Загалом, високий рівень психологічної готовності до ефективної фахової діяльності поліцейських у екстремальних ситуаціях властивий для невеликої кількості опитаних. 36,5%. Натомість іншим досліджуваним перешкоджають, різного роду негативні емоційні переживання, пов'язані з різного роду тяжінням до екстремум-станів. Для більш зручного аналізу розглянемо означені стани у графічній формі, зокрема розмістимо на діаграмі їх кількісні відмінності.

переважної більшості поліцейських наявна сформована психологічна готовність до діяльності у екстремальних ситуаціях. Проблемну групу, на нашу думку, утворюють поліцейські, які мають критичні загострення, в середньому кількість таких досліджуваних складає 20%.

На основі тесту-опитувальника для діагностування здатності особистості до вольового самоконтролю (О. Зверкова, Є. Ейдмана) нами було з'ясовано загальну здатність поліцейських до означеної властивості. Так, майже всі досліджувані (95%) вибірки мають високий рівень здатності до вольової саморегуляції і лише у 5% поліцейських низький рівень вольової саморегуляції. Отже, у 95% поліцейським властиві стійкі наміри, реалістичні погляди, спокій та відповідальність у екстремальних ситуаціях. Відповідно, для 5% опитаних

поліціантів є властивими прояви невпевненості, емоційної нестійкості, надмірної сентиментальності, що ставить під сумнів їх психологічну готовність до фахової діяльності у екстремальних умовах. Загалом, результати за даним критерієм є позитивними щодо досліджуваного явища.

Розглянемо тепер результати опитаних поліцейських за параметрами наполегливості і самовладання, які більш деталізують особливості опитаних щодо їх вольового контролю у екстремальних ситуаціях. Зокрема було з'ясовано, що для 34% досліджуваних є характерною низька міра наполегливості. Решті ж поліцейських, що становить 64% респондентів є властивим високий рівень їх наполегливості. Отже, 64 % поліціантів виявляють цілеспрямованість у своїх діях, високий рівень працездатності, відсутність боязні перед труднощами, намагання проявляти свою стійкість та опанувати повністю своєю поведінкою у екстремальних ситуаціях. Натомість 34% поліціантів характеризуються як такі, яким властиві імпульсивність, нестійка поведінка, страх перед труднощами, невпевненість і непослідовність у своїх діях і вчинках у професійній діяльності, зокрема у екстремальних ситуаціях. Загалом, для більшості досліджуваних такі показники сприяють більш високому рівню психологічної готовності до професійної діяльності у екстремальних умовах, проте близько третини поліціантів відчуватимуть певні труднощі у своїй професійній діяльності в екстремальних умовах.

Разом із тим, за параметром самовладання нами було з'ясовано, що для 17% досліджуваних є характерною низька здатність до самовладання. Натомість для 83% опитаних самовладання характеризується високою мірою розвиненості. Отже, для 83% поліціантів характерним є високий рівень довільної саморегуляції, у них достатньо добре вирізняється готовність до сприйняття нових і незвичних (у тому числі й екстремальних) подій, при цьому вони досить гарно володіють собою у будь-яких ситуаціях. Натомість для 17% поліцейських є властивими слабкість довільного контролю, невпевненість у собі у нових і екстремальних ситуаціях, наявність інтенсивних переживань і внутрішніх конфліктів. Відповідно, у нашому випадку для більшості

поліцейських є більш вищим рівень психологічної у екстремальних ситуаціях, чому сприяє міра їх особистісного самовладання.

На основі опитувальника мотивація досягнення нами було з'ясовано, що 95% поліцейських властива мотивація успіху, а 5% досліджуваних очікують на невдачу. Отже, майже всі поліцейські, а це 95%, що мотивовані на успіх, впевнені у собі, вони очікують досягнення наміченої цілі, виявляють ініціативність і активність у діяльності, здатні брати на себе відповідальність, що позитивно впливає на їх ефективність професійної діяльності, зокрема у екстремальних умовах. Натомість досліджувані, що мотивовані на невдачу, а це лише 5%, відрізняються підвищеним рівнем тривожності, невпевненістю у власних силах, страхом взяття на себе відповідальності, а також можливими проявами панічних атак перед початком діяльності, що негативно впливає на ефективність професійної діяльності, зокрема у екстремальних умовах. Отже, 95% працівників поліції, виконуючи професійну діяльність у екстремальних умовах, що є орієнтованими на успіх, характеризуються високою психологічною готовністю до дій у екстремальних ситуаціях, за винятком 5% опитаних, що орієнтовані на очікування невдачі.

За опитувальником схильність до ризику виявилось, що 5% досліджуваних є занадто обережними, 23% просто обережні та не готові ризикувати. Проте у 32% поліцейських схильність до ризику доволі виважена, проте ризикувати вони готові лише тоді, коли абсолютно впевнені у своїх можливостях. Натомість 40% поліцейських характеризуються високим рівнем ризиковості у власній діяльності, яка часто відбувається у екстремальних умовах. Якщо говорити про досліджувану вибірку в цілому, то середній показник +3, що вказує на те, що більшість поліціантів ретельно зважують «за та проти» перш, ніж ризикнути, що на нашу думку має підвищувати ефективність фахової діяльності поліціантів.

Отже, близько 32% досліджуваних поліцейських готовність до ризику є виваженою, що суттєво підвищує ефективність фахової діяльності у екстремальних умовах і підвищує психологічну готовність. Натомість 5%

працівників поліції, які характеризуються як занадто обережні, і 40% поліцейських, що занадто прагнуть ризику, непередбачувані у екстремальних ситуаціях і характеризуються не зовсім гарним рівнем психологічної готовності до виконання професійних завдань у екстремальних ситуаціях.

Оскільки психологічна готовність до діяльності є складним утворенням, нами було здійснено роботу з виявленням взаємозв'язків між компонентами цього утворення. У таблиці 3.1. представлено результати обрахунку коефіцієнтів кореляції за Пірсоном, у якій представлені значущі показники при $p=0,01$ і $p=0,05$. Розглянемо отримані коефіцієнти при $p=0,05$. Так, значущим є коефіцієнт кореляції було виявлено між загальною здатністю до вольового самоконтролю і схильністю до переживань фрустрацій ($-0,365$), між наполегливістю і схильністю до стресів ($-0,399$), внутрішньоособистісних конфліктів ($-0,352$), мотивацією досягнення ($-0,389$) і схильністю до конфліктів і схильністю до фрустрацій, ($-0,471$). Взаємозв'язок між вказаними коефіцієнтами є оберненим: збільшення одного зумовлює зниження іншого.

Прямий взаємозв'язок було встановлено між мотивацією досягнення та здатністю до самовладання: збільшення одного з чинників призводить до збільшення іншого.

Отже, збільшення загальної здатності особистості до вольового самоконтролю призводить до зниження схильності до фрустрацій, а високий рівень наполегливості сприяє зниженню схильності до стресів і внутрішньоособистісних конфліктів. Збільшення мотивації досягнення зумовлює зростання самовладання особистості.

Таблиця 3.1.

Коефіцієнти рангової кореляції між чинниками психологічної готовності поліцейських до професійної діяльності у екстремальних умовах

	ЗВСК	НПЛ	СМВЛ	МД	ПСТР	ПФСР	ПВКФ	ПОКРЗ	СРЗК
ЗВСК				0,643**	-0,459**	-0,365*	-0,089	0,038	0,146
НПЛ				0,660**	-0,399*	-0,219	0,080	0,165	0,316
СМВЛ				0,425*	-0,399*	-0,471**	-0,352*	-0,144	-0,127
МД	0,643**	0,660**	0,425*		-0,389*	-0,412*	0,028	0,145	0,304

ПСТР	-0,459**	-0,399*	-0,399*	-0,389*		0,626**	0,528**	0,213	-0,017
ПФРС	-0,365*	-0,219	-0,471**	-0,412*	0,626**		0,537**	0,295	0,114
ПВКФ	-0,089	0,080	-0,352*	0,028	0,528**	0,537**		0,604**	0,395*
ПОКРЗ	0,038	0,165	-0,144	0,145	0,213	0,295	0,604**		0,397*
СРЗК	0,146	0,316	-0,127	0,304	-0,017	0,114	0,395*	0,397*	

Разом із тим, оскільки у нашому дослідженні приймали участь поліціанти як чоловічої статі, так і жіночої то нами було здійснено обрахунок статистичної значущості відмінностей між вибірками за кожним діагностованим параметром за критерієм *t*–*Стьюдента*. Отримані показники нами занесені до таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Значущість відмінностей між жінками та чоловіками у психологічній готовності до професійної діяльності у екстремальних ситуаціях (при $n_1=22$, $n_2=11$)

Критерій	ЗВСК	НПЛ	СМВЛ	МД	ПСТР	ПФСР	ПВКФ	ПОКРЗ	СРЗК
<i>t</i> – <i>Ст.</i>	0	0	0,004	0	0,325	0,836	0,6910,759	0,759	0,210

Варто зазначити, що значущість відмінностей за критерієм *t*–*Стьюдента* підтверджується, якщо *t* більше, ніж 2,04 (згідно розрахунків по нашій вибірці). Отже, показників, які б відповідали означеній умові у таблиці 3.2 немає і, відповідно, значущих відмінностей у психологічній готовності до професійної діяльності в екстремальних умовах між чоловіками та жінками поліціантами встановлено.

Таким чином, було з'ясовано, що чинниками психологічної готовності поліцейських до професійної діяльності у екстремальних умовах є здатність до вольового самоконтролю, наполегливість, самовладання, мотивація досягнення, які передбачають наявність високих значень, а стійкість до стресів. Встановлено, що 95% опитаних мають високі показники вольового самоконтролю та мотивації досягнення. Водночас 83% поліціантів характеризуються високим рівнем самовладання, для 64% поліцейських властиві високі показники наполегливості, 32% опитаних готові до виваженого ризику в екстремальних ситуаціях.

Іншою є ситуація зі стійкістю до різних екстремум-станів, зокрема стресів, фрустрацій, внутрішньоособистісних конфліктів, життєвих криз. Зафіксовано, що 47% поліцейських не схильні до стресу, у 44% опитаних виявлені тенденції до переживання стресу та лише у 9% поліцейських спостерігається критичне загострення переживання стресових ситуацій. 53% поліцейських загалом не схильні до фрустрацій, проте 26% мають тенденції до переживання фрустрацій, а 21% опитаних переживають критичне загострення у зв'язку з наявними ситуаціями фрустрації. За показником схильності до внутрішньоособистісних конфліктів виявлено, що 29% поліцейських не схильні до них, 52% опитаних мають певні тенденції до їх виникнення, а 19% властиві критичні загострення емоційного стану у зв'язку із наявними внутрішньоособистісними конфліктами. Водночас, 17% поліцейських взагалі не схильні переживати життєві кризи, натомість 53% досліджуваним властиві тенденції до виникнення життєвих криз і для 30% вибірки властивим є наявність критичних загострень життєвих криз.

Висновки до розділу 3

Для вивчення особливостей психологічної готовності поліцейських до професійної діяльності у екстремальних ситуаціях було проведено емпіричне дослідження. З цією метою були використані: *Питальник Піддатність до екстремум-станів нервово-психічної напруженості* (В. Андросюк), *Питальник мотивації успіху* (О. Реан), *Тест-опитувальник* (О. Зверков, Є. Ейдман), *Питальник схильності людини до ризику* (Г. Шуберт). Важливим компонентом методики стало використання методів математичної статистики для з'ясування взаємозв'язків між показниками для визначення психологічних особливостей готовності поліцейського до професійної діяльності в екстремальних умовах.

Так, 95% поліцейських мають високий рівень вольового самоконтролю і мотивації досягнення. Водночас, 83% поліціантів характеризуються високим рівнем самовладання. 64% опитаних є властивим високий рівень наполегливості, 32% поліціантів готові до виваженого ризику в екстремальних ситуаціях.

Зафіксовано, що 47% поліцейських не схильні до стресу, у 44% опитаних виявлені тенденції до переживання стресу та лише у 9% поліцейських спостерігається критичне загострення переживання стресових ситуацій. 53% поліцейських загалом не схильні до фрустрацій, проте 26% мають тенденції до переживання фрустрацій, а 21% опитаних переживають критичне загострення у зв'язку з наявними ситуаціями фрустрації. За показником схильності до внутрішньоособистісних конфліктів виявлено, що 29% поліцейських не схильні до них, 52% опитаних мають певні тенденції до їх виникнення, а 19% властиві критичні загострення емоційного стану у зв'язку із наявними внутрішньоособистісними конфліктами. Водночас, 17% поліцейських взагалі не схильні переживати життєві кризи, натомість 53% досліджуваним властиві тенденції до виникнення життєвих криз і для 30% вибірки властивим є наявність критичних загострень життєвих криз.

ВИСНОВКИ

На основі теоретичного й практичного дослідження питання психологічної готовності поліцейського до професійної діяльності у екстремальних умовах ми дійшли наступних висновків.

За першим завданням, з'ясовано, що психологічна готовність людини до професійної діяльності – інтегративна властивість особистості, яку складає цілісність мотиваційних, когнітивних, вольових і емоційних процесів, що надає змогу фахівцю виконувати професійні обов'язки, сприяє ефективній реалізації мети та завдань діяльності. Вивчення психологічної готовності відбувалося у контексті функціонального, особистісного, діяльнісного підходів.

Психологічну готовність як цілісний особистісний феномен складає сукупність значущих структурних елементів, серед яких: комплекс мотивів професійної діяльності; психологічна налаштованість; сила емоційного реагування; сукупність знань про зміст діяльності та способи її реалізації; сукупність вмінь і навичок практичного спрямування; професійно важливі риси фахівця; професійна самосвідомість і ставлення суб'єкта до професійної діяльності. Структура психологічної готовності до професійної діяльності представлена такими компонентами: 1) когнітивним, який визначає уявлення людини про найбільш важливі риси фахівця конкретної галузі; 2) мотиваційним, що вказує на зміст професійної спрямованості суб'єкта; 3) емоційним, який передбачає розвиненість адекватної самооцінки, об'єктивне ставлення до своїх професійних і особистісних рис; 4) діяльнісним, що вказує на практичні вміння і навички, спрямованість на професійні звершення та саморозвиток особи.

За другим завданням, було виявлено, що професійна діяльність працівників поліції є складною, водночас комплексною, інтенсивною. Специфіка професійної діяльності поліцейського полягає у виконанні ним низки завдань, спрямованих на забезпечення правопорядку, що вимагає високого рівня фізичної підготовки, психологічної стійкості та професійної компетентності. Ефективність діяльності поліцейського характеризується

такими ознаками як: а) продуктивність, що виявляється у кількісних і якісних результатах дій; б) швидкість, яка вказує на чіткість та організованість дій; в) темп діяльності, який визначає співвідношення найбільшого зростання (піку) та спаду у діяльності працівників поліції упродовж фіксованого проміжку часу; г) повнота діяльності, яка у свою чергу залежить від обсягу виконаних дій, необхідних для досягнення успіху; д) стабільність результатів у діяльності співробітників (колективу у якому перебуває поліцейський); е) швидкість, що вказує на успішність реалізації змісту їхньої діяльності; є) оптимальний темп діяльності. Наразі з'ясовано, що, важливим чинником, що впливає на показники професійної діяльності є властивості особистості поліцейського, зокрема його психологічна підготовка, наслідок якої – психологічна готовність до професійної діяльності.

За третім завданням, було з'ясовано, що професійна діяльність поліцейських тісно пов'язана із екстремальними ситуаціями, під якими розуміють обставини службової діяльності, коли існує загроза для нормальної життєдіяльності працівників. Екстремальна ситуація передбачає ускладнення під час несення служби поліцейськими. Такі ситуації потребують мобілізації внутрішніх резервів особистості, зокрема психічних процесів і фізичних рис, загалом психологічної готовності несення служби в екстремальних ситуаціях.

Психологічна готовність поліцейського до дій в екстремальних ситуаціях розглядається як цілісне утворення двох основних чинників: психічного стану (стан готовності), який зумовлений ставленням поліцейського до своєї фахової діяльності, а також сукупністю стійких властивостей особистості фахівця–поліціанта, що визначаються як комплекс особистісно значущих для професійної діяльності рис характеру поліціанта. Структуру психологічної готовності поліцейського до професійної діяльності в екстремальних ситуаціях утворюють властивості мотиваційно–ціннісної, операційно–діяльнісної, емоційно–вольової сфер особистості, об'єднуючим елементом для яких є психологічна стійкість поліціанта до різних екстремум-станів.

За четвертим завданням, встановлено, що 95% поліцейських мають високий рівень волевого самоконтролю і мотивації досягнення. Водночас, 83% поліціантів характеризуються високим рівнем самовладання. 64% опитаних є властивим високий рівень наполегливості, 32% поліціантів готові до виваженого ризику в екстремальних ситуаціях.

Зафіксовано, що 47% поліцейських є стійкими до стресу, у 44% опитаних виявлені тенденції до переживання стресу та лише у 9% поліцейських спостерігається критичне загострення переживання стресових ситуацій. Так, 53% поліцейських загалом не схильні до фрустрацій, проте 26% мають тенденції до переживання фрустрацій, а 21% опитаних переживають критичне загострення у зв'язку з наявними ситуаціями фрустрації. За показником схильності до внутрішньоособистісних конфліктів виявлено, що 29% поліцейських не схильні до них, 52% опитаних мають певні тенденції до їх виникнення, а 19% властиві критичні загострення емоційного стану у зв'язку із наявними внутрішньоособистісними конфліктами. Водночас, 17% поліцейських взагалі не схильні переживати життєві кризи, натомість 53% досліджуваним властиві тенденції до виникнення життєвих криз і для 30% вибірки властивим є наявність критичних загострень життєвих криз.

У своєму дослідженні не претендуємо до повного розв'язання проблеми психологічної готовності поліцейських до фахової діяльності у екстремальних умовах. Перспективи подальшого дослідження полягають у з'ясуванні стану операційно-діяльнісної складової готовності поліцейських у екстремальних умовах несення служби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Ю.В. Проблеми професіоналізації та професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ. *Право і безпека* № 4 (46). 2012. Вип. 4 (46). С. 323–328.
2. Ануфрієв М.І., Венедіктов В.С., Негодченко О.В., Соколов В.О., Шкарупа В.К., Щербина В.І. Соціологічно-правові аспекти зміцнення службової дисципліни в органах внутрішніх справ України: навчально-методичний посібник. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2000. 164 с.
3. Бандурка О.М. Професійна етика працівників органів внутрішніх справ: навч. посібник. Харків: Вид-во НУВС, 2001. 220 с.
4. Бандурка О.М., Венедіктов В.С., Тімченко О.В., Христенко В.С. Екстремальна юридична психологія в діяльності персоналу органів внутрішніх справ України : науково-практичний посібник. Харків. Нац. університет внутрішніх справ. 2005. 319 с.
5. Бандурка О.М., Венедіктов В.С., Тімченко О.В., Христенко В.С. Екстремальна юридична психологія в діяльності персоналу органів внутрішніх справ України : науково-практичний посібник. Харків. Нац. університет внутр. справ. 2005. 319 с.
6. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Богін Б.Г. Юридична психологія: монографія. Харків: Титул. 2006. 750 с.
7. Бондаренко В. В. Модель психологічної готовності працівника підрозділу патрульної поліції до службової діяльності. *Юридична психологія*. 2017. № 2. С. 87–98.
8. Бондаренко В.В., Худякова Н. Ю., Давигора Ю. І., Русанівський С. В. Формування професійних умінь і навичок у майбутніх правоохоронців під час фахової підготовки. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. № 4. 2020. С. 37-44.

9. Бондаренко В. В. Формування психологічної готовності працівників патрульної поліції до застосування поліцейських заходів примусу. *Юридична психологія*. 2018. № 1. С. 86-97.
10. Борисяк О. М. Особливості професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*; гол. ред. М. М. Цимбалюк. Львів: ЛьВДУВС, 2012. Вип. 2 (1). С. 211–221.
11. Ваврик Л. В. Психологічні передумови успішної діяльності правоохоронців в екстремальних умовах. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2013. Вип. 14 (1). С. 33-41.
12. Вайда Т. С., Кузнецов О. І. Формування у майбутніх правоохоронців стійкого психоемоційного стану до дії зовнішніх небезпек (на прикладі спеціальної фізичної підготовки). *Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 лютого 2009 р.)*. Одеса: ОДУВС, 2009. С. 58–60.
13. Вайда Т. С., Кузнецов О. І. Інтелектуальний компонент стійкого психоемоційного стану правоохоронця до дії зовнішніх небезпек. *Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 23 квіт. 2010 р.)*. Одеса: ОДУВС, 2010. С. 283–284.
14. Вільш І. Детермінанти професійного пристосування. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика: науково-методичний журнал*. 2001. Вип. 2. С. 21–32.
15. Горностаї П. П., Титаренко Т. М. Психологія особистості: словник-довідник, Рута, Київ, 2001. 320 с.
16. Деніжна С.О., Сова М.О. Психологічна підготовка працівників правоохоронних органів професійної діяльності в екстремальних ситуаціях. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології*. 2016. Випуск 32. С. 99–115.

17. Дмитерко-Карабин Х.М. Вплив смисложиттєвих орієнтацій на мотиваційну готовність до професійної діяльності майбутніх психологів: автореф. дис... канд. психол. наук. Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.
18. Євсюкова Я. І. Психологічне супроводження службово-бойової діяльності ОВС в особливих умовах. *Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток. Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (19 лют. 2010 р. м. Одеса)*. Одеса : ОДУВС, 2010. С. 116–118.
19. Жданова І.В. Мотиваційна складова професіоналізму працівників органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Національного університету внутрішніх справ України*. 2004. № 28. С. 456–462.
20. Заросило В. О. Забезпечення особистої безпеки працівників міліції при несенні служби в екстремальних умовах : навч. посіб. Київ, 2011. 123 с.
21. Козира П., Васюк С. Особливості вивчення психологічної готовності поліцейського до професійної діяльності. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2019. Випуск 5. С. 24–30.
22. Кокун О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності: монографія. Київ: Міленіум, 2004. 265 с.
23. Колесніченко О. С. Психологічна готовність працівників МНС України до професійної діяльності в екстремальних умовах: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2011. 23 с.
24. Кривильова О. А. Формування у майбутніх вчителів готовності до самостійної творчої діяльності: автореф. дис... канд. пед. наук. Кіровоградський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Винниченка. Кіровоград, 2006. 24 с.
25. Кулакова М. Формування готовності до професійної діяльності в майбутніх фахівців у вищих морських навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Одеса, 2006. 20 с.

26. Літківа О. Підготовка майбутніх фахівців економічних спеціальностей у системі диференційованого навчання іноземних мов : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2008. 20 с.
27. Максименко Н. В. Адміністративно-правове регулювання службової діяльності у поліції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2010. 35 с.
28. Медведєв В. С. Юридико-психологічний зміст та особливості діяльності слідчого Національної поліції України. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 3. Т. 2. С. 5–9. doi: <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.3-2.1>.
29. Михлюк Е. І. Аналітичний погляд на проблему формування професійно обумовлених акцентуацій характеру особистості. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2019. № 9. С. 23-40.
30. Мілютіна К. Л. Теорія та практика психологічного тренінгу. К.: МАУП, 2015. 188 с.
31. Приходько І. І., Колесніченко О. С., Тімченко О. В. Психологія екстремальної діяльності: навч. посіб. Харків: НА НГУ, 2016. 571 с.
32. Приходько І. І. Тренінг формування, підтримання та збереження психологічної безпеки особистості у фахівців екстремальних видів діяльності. *Особистість в екстремальних умовах : матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, 12 травня 2017 р., м. Львів*. Львів: ФОП Корпан Б. І., 2017. С. 129–133.
33. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник: Навч. посіб. 4-те вид. К.: Каравела, 2020. 418 с.
34. Психологічна енциклопедія / укл. О. М. Степанов. К.: Академвидав, 2006. 424 с.
35. Психологічна та фізична готовність особистості до дій в екстремальних ситуаціях: практичний посібник / В.П. Остапович, В.Г. Бабенко, Л.А.

- Кириєнко // за ред. В.О. Криволапчука. Київ : ДНДІ МВС України, 2016. 84 с.
36. Психологія у професійній діяльності поліції: навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Сокурєнка. Харків: Вид-во ХНУВС, 2018. 425 с.
37. Психологія: Підручн. / За ред. Ю. Л. Трофімова. 5-е вид. Київ: Либідь, 2006. 632 с.
38. Розов В.І. психологічна готовність правоохоронців до виконання оперативно-бойових завдань в екстремальних ситуаціях. *Психологічний журнал*. Умань: ВПЦ «Візаві», 2023. Вип. 10. С. 46–53.
39. Семиченко В., Галус А. Психологія спрямованості: навч. посібн. / ред. В. Семиченко. Хмельницький : ХДП, 2003. 522 с.
40. Серняк О.М. Формування готовності майбутнього вчителя до педагогічного управління колективною навчально-пізнавальною діяльністю учнів: автореф. дис... канд. пед. наук. Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2008. 20с.
41. Султанова Л.Ю. Формування готовності студентів психолого-педагогічних факультетів до науково-дослідної діяльності: автореф. дис... канд. пед. наук. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України. Київ, 2007. — 22с.
42. Тарасова С. Формування у майбутніх менеджерів фінансово-економічного профілю готовності до управлінської діяльності : автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Кіровоград, 2006. 32 с.
43. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості. Київ: Марич, 2009. 232 с.
44. Туриніна О. Л. Методологія та методи психологічного дослідження: навч.-метод. посіб. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. 206 с.
45. Уліч В. Л. Педагогічні умови формування готовності майбутніх офіцерів до управлінської діяльності: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2007. 20с.

- 46.Харченко П.В. Формування готовності до професійного саморозвитку у майбутнього педагога–музиканта: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Київ, 2004. 20с.
- 47.Шестакова Т. В. Формування готовності майбутніх педагогів до професійного самовдосконалення: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. Київ, 2006. 250 с.
- 48.Юридична психологія: особистісно-діяльнісний підхід. К.: Слово, 2017. 405 с.
- 49.Юридична психологія: підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: Вид-во ХНУВС, 2017. 688 с.
- 50.Юридична психологія: підручник/ За ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсеєва. Київ: КНТ. 2007. 360 с.
- 51.Юрченко В.М. Психічні стани в працях вітчизняних психологів ХХ ст. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології.* 2011. Випуск 13. С. 729–740.
- 52.Яворська Г. Х., Рудницький В. Є. Професійна готовність до дій в нетипових ситуаціях у працівників особового складу спеціального підрозділу ОВС України. *Наука і освіта.* 2013. № 1-2. С. 241-244.
- 53.Ярещенко О. А., Моргунов О. А. Особистісні чинники психологічної готовності працівників підрозділів поліції спеціального призначення до професійно-службової діяльності в екстремальних умовах. *Право і безпека.* 2017. № 1(64). С. 155–160.
- 54.Ясюкова Л.А. Правосвідомість: діагностика та закономірності розвитку. *Прикладна психологія.* 2000. № 4. С. 13–14.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика Шуберта: діагностика ступеню готовності до ризику

Інструкція: Оцініть ступінь своєї готовності здійснити зазначені дії. Відповідаючи на кожне з 25 запитань, поставте відповідний бал за такою схемою:

- 2 бали — цілком згоден, «так»; 1 бал — швидше «так», ніж «ні»;
- 0 балів — ні «так», ні «ні», щось середнє; 1 бал — швидше «ні», ніж «так»; 2 бали — абсолютно не згоден «ні».

Запитання

1. Чи перевищили б Ви встановлену швидкість, щоб якомога швидше надати необхідну медичну допомогу тяжкохворій людині?
2. Чи погодились би Ви заради гарного заробітку взяти участь у небезпечній і довготривалій експедиції?
3. Чи перешкодили б Ви втечі небезпечного грабіжника?
4. Чи могли б Ви їхати на підніжці товарного вагона на швидкості понад 100 км/год?
5. Чи можете Ви вдень після безсонної ночі нормально працювати?
6. Чи почали б Ви першим переходити дуже холодну річку?
7. Чи позичили б Ви другу значну суму грошей, будучи не зовсім впевненим, що він зможе Вам повернути ці гроші?
8. Чи ввійшли б Ви разом із приборкувачем у клітку з левами за його запевнень, що це безпечно?
9. Чи могли б Ви під керівництвом зовні вилізти на високу фабричну трубу?
10. Чи могли б Ви без тренування керувати парусним човном?
11. Чи ризикнули б Ви вхопити за вуздечку коня, який біжить?
12. Чи могли б Ви після 10 бокалів пива їхати на велосипеді?
13. Чи могли б Ви здійснити стрибок з парашутом?
14. Чи могли б Ви за необхідності проїхати без білета від Талліна до Москви?

15. Чи могли б Ви здійснити автотурне, якби за кермом був Ваш знайомий, котрий нещодавно потрапив у тяжку дорожню пригоду?
16. Чи могли б Ви з 10-метрової висоти стрибнути на тент пожежної команди?
17. Чи могли б Ви, щоб позбутися тривалої хвороби з постільним режимом, погодитися на небезпечну для життя операцію?
18. Чи могли б Ви стрибнути з підніжки товарного вагона, що рухається зі швидкістю 50 км/год?
19. Чи могли б Ви, в екстреному випадку, разом із сімома іншими людьми піднятися в ліфті, розрахованому лише на шістьох осіб?
20. Чи могли б Ви за велику грошову винагороду перейти з зав'язаними очима жваве вуличне перехрестя?
21. Чи взяли б Ви за небезпечну для життя роботу, якщо б за неї добре платили?
22. Чи могли б Ви після 10 чарок горілки вирахувати відсотки?
23. Чи могли б Ви за наказом Вашого начальника взятись за високовольтний дріт, якби він запевнив Вас, що дріт знеструмлений?
24. Чи могли б Ви після кількох попередніх пояснень керувати гелікоптером?
25. Чи могли б Ви, маючи білети, але без грошей і продуктів, доїхати від Москви до Хабаровська?

КЛЮЧ

Підрахуйте суму набраних Вами балів відповідно до інструкції.

Тест оцінюють за неперервною шкалою як відхилення від середнього значення. Позитивні відповіді свідчать про схильність до ризику. Значення тесту: від -50 до +50 балів.

Результат. Менше -30 балів: занадто обережні; від -10 до +10 балів: середнє значення; більш як +20 балів: схильність до ризику.

Висока готовність до ризику супроводжується низькою мотивацією до уникання невдач (захистом). Готовність до ризику пов'язана прямо пропорційно з кількістю допущених помилок.

Додаток Б

Мотивація успіху та страх невдачі

Сонячні промені ніжно пестять обличчя - відкриваєш очі, за вікном найулюбленіша пора, літо... І так хочеться в цю мить бути щасливою! Розумію: бути щасливою, значить бути успішною. А мотивація успіху - це *мобілізація всіх ресурсів людини*, концентрація уваги й дисципліна. Людина з мотивацією успіху мислить позитивно, й її напрямок у житті розглядається, перш за все, на успіх, на розкриття своєї особистості в задуманих проектах, а не на уникнення невдач.

Згідно закону Йеркса-Додсона, який було сформульовано декілька десятиліть тому, ефективність діяльності залежить від сили мотивації, тобто чим сильніше спонукання до дії, тим вища результативність діяльності. **Тріш Бідл** (Trish Biddle), яка народилася в Міннеаполісі в США, пише картини на теми класичних жіночих уявлень про успіх у житті, про красиве і розкішне життя, які мотивували її й оточуючих.

До вашої уваги **опитувальник Реана А.О. на мотивацію успіху**, можливо, ви переглянете окремі аспекти власного життя, і всі ваші вчинки будуть неперевершеними.

ТЕСТ

Відповідаючи на запитання, необхідно обрати відповіді «так» або «ні». Якщо у вас виникають труднощі з відповіддю, то згадайте, що «так» передбачає і відповідь «скоріше так, ніж ні». Те саме стосується і відповіді «ні». Відповідати на запитання треба швидко, не розмірковуючи. Відповідь, яка першою приходить у голову, як правило, є найбільш точною.

1. Виконуючи роботу, як правило, сподіваюсь на успіх.
2. У діяльності активна(ий).
3. Схильна(ий) до проявлення ініціативи.
4. При виконанні відповідальних завдань намагаюся по можливості знайти причини відмовитися від них.

5. Часто обираю крайнощі: або дуже легкі завдання, або занадто важкі у виконанні.
6. Зустрічаючи перешкоди, як правило, не відступаю, а шукаю можливості їх подолання.
7. При чергуванні успіхів та невдач схильна(ий) до переоцінки своїх успіхів.
8. Продуктивність діяльності взагалі залежить від моєї власної цілеспрямованості, а не від зовнішнього контролю
9. Під час виконання досить важких завдань в умовах обмеженого часу результативність моєї діяльності погіршується.
10. Я схильна(ий) проявляти наполегливість у досягненні мети.
11. Я планую своє майбутнє на достатньо віддалену перспективу.
12. Якщо ризикую, то з розумом, а не безшабашно.
13. Я не дуже наполеглива(ий) у досягненні мети, особливо якщо відсутній зовнішній контроль.
14. Намагаюсь ставити перед собою середньої складності або злегка завищені, але досяжні цілі, ніж реально високі.
15. У випадку невдачі при виконанні будь-якого завдання його привабливість для мене, як правило, знижується.
16. При чергуванні успіхів та невдач схильна(ий) до переоцінки своїх невдач.
17. Віддаю перевагу плануванню свого майбутнього лише на найближчий час.
18. В умовах обмеженого часу результативність моєї діяльності підвищується, навіть якщо завдання достатньо складне.
19. У разі невдачі при виконанні завдання від поставленої мети, як правило, не відмовляюсь.
20. Якщо завдання обираю самостійно, то у випадку невдач його привабливість ще більше підвищується.

КЛЮЧ

Відповідь«ТАК»: 1, 2, 3, 6, 8, 10, 11, 12, 14, 16, 18, 19, 20.

Відповідь«НІ»: 4, 5, 7, 9, 13, 15, 17.

РЕЗУЛЬТАТИ

За кожен збіг відповіді з ключем зарахуйте собі один бал і підрахуйте загальну кількість набраних балів.

Від 1 до 10 балів набирають люди, мотивовані на невдачу, страх невдачі. Їхня активність пов'язана з потребою уникнути зриву, догани, невдачі. В основі її лежить мета уникнення негативних очікувань. Розпочинаючи справу, ви вже заздалегідь боїтеся можливої невдачі, думаєте про шляхи уникнення цієї гіпотетичної невдачі, а не про способи досягнення успіху. Люди, мотивовані на невдачу, відрізняються завищеною тривожністю, невпевненістю в своїх силах. Намагаються уникати відповідальних завдань, а за необхідності їх виконання можуть впадати в панічний стан. Все це, разом з тим, може співпадати з відповідальним відношенням до справи.

Від 11 до 20 балів – у людей, вчинки яких мотивовані на успіх, сподівання на успіх. При позитивній мотивації в основі активності людини лежить сподівання на успіх і потреба в його досягненні. Такі люди упевнені в собі, своїх силах, відповідальні, ініціативні та активні. Їх відрізняє цілеспрямованість.

Тест вольового самоконтролю.**Інструкція**

Вам пропонується тест, що містить 30 тверджень. Уважно прочитайте кожне й вирішите, вірно або невірно дане твердження стосовно Вас. Якщо вірно, то в аркуші для відповідей проти номера даного твердження поставте знак “плюс”, а якщо порухуєте, що воно стосовно Вас невірно, то “мінус”.

Тест

1. Якщо щось не клеїться, у мене нерідко з'являється бажання кинути цю справу.
2. Я не відмовляюся від своїх планів і справ, навіть якщо доводиться вибирати між ними й приємною компанією.
3. При необхідності мені неважко стримати вибух гніву.
4. Звичайно я зберігаю спокій чекаючи приятеля, що спізнюється до призначеного часу.
5. Мене важко відволікти від початої роботи.
6. Мене сильно вибиває з колії фізичний біль.
7. Я завжди намагаюся вислухати співрозмовника, не перебиваючи, навіть якщо не терпиться йому заперечити.
8. Я завжди “гну” свою лінію.
9. Якщо треба, я можу не спати ніч безперервно (наприклад, робота, чергуванні) і весь наступний день бути в “гарній формі”.
10. Мої плани занадто часто перекреслюються зовнішніми обставинами.
11. Я вважаю себе терплячою людиною.
12. Не так-то просто мене змусити себе холодокривно спостерігати хвилююче видовище.
13. Мені рідко вдається змусити себе продовжувати роботу після серії образливих невдач.
14. Якщо я ставлюся до когось погано, мені важко приховувати свою неприязнь до нього.

15. При необхідності я можу займатися своєю справою у незручній і невідповідній обстановці.

16. Мені сильно ускладнює роботу розуміння того, що її необхідно будь-що зробити на певний термін.

17. Вважаю себе рішучою людиною.

18. З фізичною утомою я справляюся легше, ніж інші.

19. Краще почекати ліфт, чим підніматися по сходам.

20. Зіпсувати мені настрої не так-то просто.

21. Іноді якась дрібниця опановує моїми думками, не дає спокою, і я ніяк не можу її спекатись.

22. Мені важче зосередитися на завданні або роботі, чим іншим.

23. Переспорити мене важко.

24. Я завжди прагну довести почату справу до кінця.

25. Мене легко відволікти від справ.

26. Я іноді розумію, що намагаюся домогтися свого всупереч об'єктивним обставинам.

27. Люди часом заздять моєму терпінню й скрупульозності.

28. Мені важко зберегти спокій у стресовій ситуації.

29. Я розумію, що під час монотонної роботи мимоволі починаю змінювати спосіб дії, навіть якщо це часом приводить до погіршення результатів.

30. Мене зазвичай сильно дратує, коли “перед носом” зачіняються двері транспорту, що йде, або ліфта.

Обробка результатів

Ціль обробки результатів - визначення величин індексів вольової самоконтролю по пунктах загальної шкали (З) і індексів по субшкалам “наполегливість” (Н) і “самовладання” (С).

Кожний індекс - це сума балів, отримана при підрахунку збігів відповідей випробуваного із ключем загальної шкали або субшкали.

У опитувальнику 6 маскувальних тверджень. Тому загальний сумарний бал по шкалі “З” повинен перебувати у діапазоні від 0 до 24, по субшкалі “наполегливість” - від 0 до 16 і по субшкалі “самовладання” - від 0 до 13:

Ключ

для підрахунку індексів вольового самоконтролю

Загальна шкала 1-, 2+, 3+, 4+, 5+, 6-, 7+, 9+, 10-, 11+, 13-, 14-, 16-, 17+, 18+, 20+, 21-, 22-, 24+, 25-, 27+, 28-, 29-, 30-

“Наполегливість” 1-, 2+, 5+, 6-, 9+, 10-, 11+, 13-, 16-, 17+, 18+, 20+, 22-, 24+, 25-, 27+

“Самовладання” 3+, 4+, 5+, 7+, 13-, 14-, 16-, 21-, 24+, 27+, 28-, 29-, 30-

Аналіз результатів

У самому загальному вигляді під рівнем вольового самоконтролю розуміється міра оволодіння власною поведінкою у різних ситуаціях, здатність свідомо управляти своїми діями, станами й спонуканнями.

Рівень розвитку вольового самоконтролю може бути охарактеризовано у цілому й окремо по таких властивостях характеру як наполегливість і самовладання.

Рівні вольової саморегуляції визначаються у зіставленні із середніми значеннями кожної зі шкал. **Якщо вони становлять більше половини максимально можливої суми збігів, то даний показник відбиває високий рівень розвитку загальної саморегуляції, наполегливості або самовладання. Для шкали “З” ця величина дорівнює 12, для шкали “Н” – 8, для шкали “С” – 6.**

Високий бал по шкалі “З” характерний для осіб емоційно зрілих, активних, незалежних, самостійних. Їх відрізняє спокій, упевненість у собі, стійкість намірів, реалістичність поглядів, розвинене почуття відповідальності. Як правило, вони добре рефлексують особисті мотиви, планомірно реалізують виниклі наміри, уміють розподіляти зусилля й здатні контролювати свої вчинки, мають виражену соціально-позитивну спрямованість. У граничних випадках у них можливе наростання внутрішньої напруженості, зв’язаної із

прагненням проконтролювати кожний нюанс власного поведіння й тривогою із приводу найменшої його спонтанності.

Низький бал спостерігається у людей чутливих, емоційно нестійких, ранимих, невпевнених у собі. Рефлексивність у них невисока, а загальна активність, як правило, знижена. Їм властива імпульсивність і нестійкість намірів. Це може бути пов'язане як з незрілістю, так і з вираженою витонченістю натури, не підкріпленою здатністю до рефлексії й самоконтролю.

Субшкала “наполегливість” характеризує силу намірів людини - його прагнення до завершення початої справи. На позитивному полюсі - діяльні, працездатні люди, що активно прагнуть до виконання наміченого, їх мобілізують перешкоди на шляху до мети, але відволікають альтернативи й спокуси, головна їхня цінність - почата справа. Таким людям властива повага до соціальних норм, прагнення повністю підкорити їм свою поведінку. Таким людям властива можлива втрата гнучкості поведінки, поява маніакальних тенденцій. Низькі значення по даній шкалі свідчать про підвищену лабільність, непевність, імпульсивність, які можуть привести до непослідовності й навіть розкиданості поведінки. Знижене тло активності й працездатності, як правило, компенсується у таких осіб підвищеною чутливістю, гнучкістю, винахідливістю, а також тенденцією до вільного трактування соціальних норм.

Субшкала “самовладання” відбиває рівень довільного контролю емоційних реакцій і станів. Високий бал по субшкалі набирають люди емоційно стійкі, що добре володіють собою в різних ситуаціях. Властиве ним внутрішній спокій, упевненість у собі звільняє від страху перед невідомістю, підвищує готовність до сприйняття нового, несподіваного й, як правило, сполучається з волею поглядів, тенденцією до новаторства й радикалізму. Разом з тим прагнення до постійного самоконтролю, надмірне свідоме обмеження спонтанності може приводити до підвищення внутрішньої напруженості, перевазі постійної заклопотаності й стомлюваності.

На іншому полюсі даної субшкали – спонтанність і імпульсивність у сполученні з уразливістю й перевагою традиційних поглядів обгороджують

людину від інтенсивних переживань і внутрішніх конфліктів, сприяють незворушному тлу настрою.

Соціальна бажаність високих показників по шкалі неоднозначна. Високі рівні розвитку вольової саморегуляції можуть бути пов'язані із проблемами в організації життєдіяльності й відносинах з людьми. Часто вони відбивають появу дезадаптивних форм поведінки. На відмінність від них низькі рівні самовладання у низькі випадків виконують компенсаторні функції. Але також свідчать про порушення у розвитку властивостей особистості і її вмінні будувати відносини з іншими людьми й адекватно реагувати на ті або інші ситуації.